

**(आधार पाठ्यक्रम)**

आधार पाठ्यक्रम प्रथम प्रश्नपत्र हिन्दी भाषा -

(भाग-ए)परिचय				
	कार्यक्रम : यू.जी. लेवल डिप्लोमा	कक्षा : बी.ए./बी.कॉम./बी.एससी. /बी.एच.एससी./बी.सी.ए. द्वितीय वर्ष	वर्ष-2022	सत्र 2022-23
क्रं	विषय	आधार पाठ्यक्रम		
1	कोर्स कोड	X2-FCEA1T		
2	कोर्स का शीर्षक	भाषा और संस्कृति		
3	कोर्स का प्रकार	आधार पाठ्यक्रम		
4	कोर्स अपेक्षित	स्नातक प्रथम वर्ष उत्तीर्ण किसी भी विषय समूह से।		
5	कोर्स अधिगम उपलब्धि (लर्निंग आउटकम) (CLO)	1. भारतीय ज्ञान पंम्परा से विद्यार्थियों को अवगत एवं लाभान्वित करना। 2. उत्कृष्ट साहित्यिक पाठों के अध्ययन से रुचि का विकास करना। 3. सांस्कृतिक चेतना और राष्ट्रीय भावना का विकास करना। 4. भाषा - ज्ञान। 5. सामान्य शब्दावली और विशेष शब्दावली के अध्ययन द्वारा भाषा एवं संस्कृति बोध का विकास करना। 6. विशिष्ट शब्दावली (बीज शब्द / की वर्ड) से परिचित करवाते हुए बोध के स्तर को विकसित करना।		
6	क्रेडिट मान	02 क्रेडिट		
7	कुल अंक	50 अंक		
8	उत्तीर्ण अंक	17 अंक		
9	समय	१ घंटा		

१०/२१

व्याख्यान की कुल संख्या : वर्ष में अधिकतम 15 घंटे

(भाग-बी) कोर्स सामग्री		
इकाई	विषय	व्याख्यान घंटा
I	1.समसामयिक सन्दर्भ:श्रीमद्भगवद्गीता-कर्मयोग 2.सूर्यकान्त त्रिपाठी निराला : परिचय पाठ : जागो फिर एक बार (दो) (कविता) 3. अमरकान्त : परिचय पाठ : दोपहर का भोजन (कहानी) 4. महादेवी वर्मा : परिचय पाठ : गिल्लू (रेखाचित्र)	05
II	1. हजारी प्रसाद द्विवेदी : परिचय पाठ : नाखून क्यों बढ़ते हैं (ललित निबन्ध) 2. मध्य प्रदेश की लोककलाएँ (संकलित) 3. मध्य प्रदेशकालोकसाहित्य (संकलित)	05
III	1. मुहावरे और कहावतें (भाषा) 2. समास : परिभाषा और भेद (शब्द-रचना / व्याकरण) 3. बीज शब्द (Key Words / अवधारणा मूलक शब्द) उद्योग; सभ्यता; संस्कृति; शिक्षा; सूचना-समाज।	05
सार बिंदु (की वर्ड) टैग		
सर्च करें :-		
सूर्यकान्त त्रिपाठी निराला	जागो फिर एक बार (कविता कोश)	
अमरकान्त	दोपहर का भोजन	
महादेवी वर्मा	गिल्लू (गद्य कोश)	
हजारी प्रसाद द्विवेदी	नाखून क्यों बढ़ते हैं (गद्य कोश)	
उद्योग		
सभ्यता		
संस्कृति		
शिक्षा		
सूचना-समाज		
मुहावरे और कहावतें		
समास परिभाषा और भेद (शब्द रचना / व्याकरण)		

9/11/21

(भाग-सी)

अनुशंसित अध्ययन संसाधन

क्र	पाठ्यपुस्तकें, संदर्भ पुस्तकें, अन्य संसाधन
1	मध्यप्रदेश I हिन्दी ग्रंथ अकादमी से प्रकाशित पुस्तकें
2	सूर्यकान्त त्रिपाठी निराला : राग-विराग, संपादक डॉ. रामविलास शर्मा लोक भारती प्रकाशन, इलाहाबाद
3	अमरकान्त प्रतिनिधि कहानियों, राजकमल प्रकाशन, द्वितीय संस्करण
4	महादेवी वर्मा : मेरा परिवार, लोक भारती प्रकाशन, इलाहाबाद, उ.प्र. 1972
5	हजारी प्रसाद द्विवेदी : कल्प लता निबंध संग्रह राजकमल प्रकाशन, दरियागंज, नईदिल्ली 2007
6	डॉ. वासुदेव नंदन प्रसाद : आधुनिक हिन्दी व्याकरण और रचना, भारती भवन, ठाकुर बाड़ी रोड, पटना, बिहार
7	डॉ. राजेश्वर चतुर्वेदी : हिन्दी व्याकरण, उपकार प्रकाशन, आगरा, उ.प्र.
8	गोपाल भार्गव : मध्यप्रदेश कला एवं संस्कृति, कल्पज प्रकाशन, नईदिल्ली 2011
9	हिन्दी ज्ञान कोश
10	अनुशंसित डिजिटल प्लेटफॉर्म वेब लिंक
	1.www.wikipediya.org
	2.www.egyankosh.ac.in
	3.www.youtube.com
	4.https://epgp.inflibnet.ac.in
	5.hindiwi.org
	6.Kavitakosh.org
	7.https://svayam.gov.in/

भाग द - अनुशंसित मूल्यांकन विधियां:

अनुशंसित सतत मूल्यांकन विधियां:

अधिकतम अंक: 50

विश्वविद्यालयीन परीक्षा (UE) अंक: 50

आकलन : विश्वविद्यालयीन परीक्षा:

कुल अंक 50

समय -02.00 घंटे

न्यूनतम अंक 17

अध्यक्ष

आधार पाठ्यक्रम

केंद्रीय अध्ययन मण्डल भोपाल (म.प्र.)



<b>FC-II ENGLISH</b> <b>PART A: Introduction</b>			
<b>Program: UG Level</b>		<b>Class: II Year</b>	<b>Year: 2022-23</b>
<b>Session:2022-23 onwards</b>			
<b>Subject: Foundation Course (English)</b>			
<b>1</b>	<b>Course Code</b>	X2-FCHB1T	
<b>2</b>	<b>Course Title</b>	English Language and Foundation	
<b>3</b>	<b>Course Type (Core Course/Elective/ Generic Elective/ Vocational)</b>	Foundation Course	
<b>4</b>	<b>Pre-Requisite (if any)</b>	To study this course, a student should have the basic knowledge of the English language. This course is designed for all the students of UG Second Year under the Foundation Course category.	
<b>5</b>	<b>Course Learning Outcomes (CLO)</b>	<p>Through this course the students will be able to:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Strengthen their grammar and vocabulary</li> <li>2. Acquire and develop LSRW (Listening, Speaking, Reading and Writing) skills</li> <li>3. Learn to think creatively and critically</li> </ol> <p>After the completion of the course, students are expected to gain competency and proficiency in English language to perform at professional and personal level as well as to face competitive examinations at State and National level.</p>	
<b>6</b>	<b>Credit Value</b>	2 Credits	
<b>7</b>	<b>Total Marks</b>	<b>Max. Marks: 50</b>	<b>Min. Marks: 17</b>

<b>PART B: Content of the Course</b>		
<b>Total No. of Lectures: 15 hours</b>		
<b>Unit</b>	<b>Topics</b>	<b>Number of Lectures</b>
<b>I</b>	<b>Text Interpretation Skills:</b> 1.Daffodils – Wordsworth 2.Bangle Sellers – Sarojini Naidu 3.Patriotism Beyond Politics and Religion – A.P.J. Kalam 4. Letter to God – G.L. Swanteh (Translated by Donald Yates) 5. God Sees the Truth but Waits – Leo Tolstoy	10
<b>II</b>	<b>Comprehension Skills:</b> Multiple choice questions based on unseen passages	3
<b>III</b>	<b>Language Skills:</b> Use of idioms, phrases and punctuations, Mis-Spelt & Inappropriate Words and Cloze Test, Conjunctions, re-organizing jumbled sentences, Spotting the errors.	7
	<b>Writing Skills:</b> Advertisement and Notice-writing, Letter Writing (Formal &	5

V	<b>Speech Skills:</b> Vowel and consonant sounds, phonetic symbols Accent, Modulation and intonation	5
	<b>Key Words:</b> Daffodils, Wordsworth, Wandered, Bangles, Shining, Bridal, Politics, Religion, Patriotism, God, Letter, Lencho, Swanteh, Truth, Waits, Tolstoy	

**PART C: Learning Resources**

**Textbooks, Reference Books, Other Resources**

**Suggested Readings and web materials:**

1. Oxford English Language Reference. Compact Oxford Dictionary, Thesaurus and Word Power Guide. OUP.
2. Brush Up Your English by S T Imam. BharatiBhawan Publishers & Distributors, 2017
3. N. D. Turton and J.B. Heaton. Dictionary of Common Errors. Longman Ltd. 1998
4. SuzanaRoopa. A Practical Course in English Pronunciation. McGraw Hill Education India
5. Chris Lele. The Vocabulary Builder Workbook. Zephyros Press
6. S. P. Dhanvel. English and Soft Skills. Orient Black Swan, 2010.
7. Dr M. Farook. English for Communication, Emerald Publishers, 2015.
8. Dr Mathew Joseph. Fine-tune your English. Orient Black Swan, 2010.
9. E. Suresh Kumar, B Yadava Raju and C Muralikrishna. Skills in English. Orient Black Swan, 2013.
10. Bill Bryson. The Mother Tongue: English and How it Got it that Way. Harper Collins, 1990.

**Web Sources:**

www.englishclub.com  
https://nptel.ac.in

<http://www.bbc.co.uk/learningenglish> <https://www.esifast.com>  
<https://www.myenglishpages.com>

**Part D: Assessment and Evaluation (Theory)**

<b>Max Marks: 50</b>	<b>Min. Marks: 17</b>	<b>University Exam (UE)</b>	<b>Total: 50</b>
<b>University Exam (U.E.). Time 2 .00 Hours</b>			
<b>External Assessment (UE)</b>		<b>Time: 2 Hours</b>	
50 multiple choice / objective / true – false type questions to be asked. Each question carries 1 mark			

(Dr. R.K.S. Sengar)  
Principal  
Govt. S.L.P. (PG) College, Morar  
Gwalior (M.P.)

(Dr. A.S. Kushwah)  
Chairman BOS Jiwaji University,  
Gwalior (M.P.)

Part A : Introduction			
Program: DIPLOMA	Class: B. Sc./B. Com/B.A./B.H.Sc. II Year	Year: II	Sessions: 2022-2023
Subject: Entrepreneurship Development			
1.	Course code	X2-FCAC4T	
2.	Course Title	Entrepreneurship Development	
3.	Course Type (Core/Elective/Generic/Selective/Vocational/...)	Foundation	
4.	Pre-requisite (if any)	-	
5.	Course learning outcomes (CLO)	<p>This course introduces the students to the basics of entrepreneurship and small business management. Students gain an understanding of how to establish and manage a small business.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Helps in building the skills, framework and knowledge of entrepreneurship and new venture creation.</li> <li>• Helps the students in understand the importance of the planning process and learn how to develop, write and present an effective business plans for a new venture.</li> </ul>	
6.	Credit Value	02	
7.	Total Marks	Max Marks: 50	Min Marks: 17

3

**Part B: Content of the course**

**Total Lectures: 30 Hours**

**Topics**

**1. Introduction:**

**Entrepreneurship Development** – Concept, types and Importance of entrepreneurs and significance of entrepreneurship in economic development, Startup process

- Need, Problems, Challenges and solutions- women entrepreneurship and rural entrepreneurship
- **Report preparation:** Profiling of entrepreneurs after visiting Small Scale Entrepreneurs

**2. Sources of Business Ideas And Tests of Feasibility:**

- Generation of startup ideas, Innovation vs Creativity
- Significance of writing the business plan/ project proposal; Contents of business plan/ project proposal/DPR (Detail Project Report)
- Project submission/ presentation and appraisal thereof by external agencies, such as financial /non-financial institutions.

**3. Regulatory Institutions and Schemes:**

- **Role of Regulatory Institutions;**
  - Micro, Small & Medium Enterprises,
  - District Industries Centers
  - Khadi and Village Industries Commission
  - National Small Industries Corporation
  - Small Industries Development Bank of India
- Commercial banks and various Self Employment Oriented grant and schemes;
- The concept, role and functions of self-help groups, business incubators, angel investors, venture capital and private equity fund in startup ideas.

**Key Words:** Entrepreneurship, Entrepreneurship Development, Startup, Women Entrepreneurship, Business Plan, Detail Project Report.

**Part C: Learning resources**

**Text books, reference books and other resources**

**Suggested Readings:**

1. Kuratko and Rao, Entrepreneurship: A South Asian Perspective, Cengage Learning.
2. Robert Hisrich, Michael Peters, Dean Shepherd, Entrepreneurship, McGraw-Hill Education
3. Desai, Vasant. Dynamics of Entrepreneurial Development and Management. Mumbai, Himalaya Publishing House.
4. Dollinger, Mare J. Entrepreneurship: Strategies and Resources. Illinois, Irwin.
5. Holt, David H. Entrepreneurship: New Venture Creation. Prentice-Hall of India, New Delhi.
6. Plsek, Paul E. Creativity, Innovation and Quality. (Eastern Economic Edition), New Delhi: Prentice-Hall of India. ISBN-81-203-1690-8.
7. Singh, Nagendra P. Emerging Trends in Entrepreneurship Development. New Delhi: ASEED.
8. SS Khanka, Entrepreneurial Development, S. Chand & Co, Delhi.
9. K Ramachandran, Entrepreneurship Development, McGraw-Hill Education

**Online or web resources:**

<https://www.kviconline.gov.in/>

<https://msme.gov.in/>

[http://www.slbcmadhyapradesh.in/frontmarquee/571e2722-f3ec-4b82-8591-5b4721dff44e-AtmaNirbhar%20Bharat%20Full%20Presentation\\_compressed.pdf](http://www.slbcmadhyapradesh.in/frontmarquee/571e2722-f3ec-4b82-8591-5b4721dff44e-AtmaNirbhar%20Bharat%20Full%20Presentation_compressed.pdf)

T, Rama Devi (2017) retrieved from [https://www.worldwidejournals.com/global-journal-for-research-analysis-GJRA/special\\_issues\\_pdf/September\\_2017\\_1507115725\\_62.pdf](https://www.worldwidejournals.com/global-journal-for-research-analysis-GJRA/special_issues_pdf/September_2017_1507115725_62.pdf)

**Part D: Assessment / Evaluation**

**Maximum marks: 50**

**University Exam: 50**

3

खण्ड-अ			
प्रोग्राम : DIPLOMA	कक्षा- बी.एस.सी./बी.कॉम./बी.ए./ बी.एच.एस.सी. द्वितीय वर्ष	वर्ष द्वितीय	सत्र 2022-23
विषय : उद्यमिता विकास			
1	विषय क्रमांक	X 2-FCAC1T	
2	पाठ्यक्रम का विषय	उद्यमिता विकास	
3	पाठ्यक्रम का प्रकार (कोर/इलेक्ट्रिक/जेनेरिक/इलेक्टिव/वोकेशनल)	आधार	
4	पूर्व आवश्यकता (यदि कोई हो)		
5	पाठ्यक्रम सीखने के परिणाम	<p>यह पाठ्यक्रम छात्रों को उद्यमिता एवं लघु व्यवसाय में प्रबंध के मूल आधार से परिचय कराता है। छात्र एक लघु व्यवसाय को स्थापित करने एवं उसका प्रबंध करने की समझ का लाभ उठाते हैं</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• उद्यमिता के कौशल निर्माण, ढँचे एवं ज्ञान के निर्माण में सहायता एवं नये उद्यम की स्थापना।</li> <li>• छात्रों को इसकी समझ में सहायता के साथ इसके महत्व, योजना विधि एवं सीखने की प्रक्रिया को विकसित करना, नये उद्यम को स्थापित करने की प्रभावी योजना को लिखना एवं उसका प्रस्तुतिकरण करना।</li> </ul>	
6	क्रेडिट वेल्यू	0३	
7	कुल अंक	अधिकतम अंक 50	न्यूनतम अंक : 17

3

खण्ड-ब - पाठ्यक्रम की विषय वस्तु

कुल व्याख्यान - 30 घण्टे  
विषय

परिचय :

उद्यमिता विकास -

- संकल्पना, उद्यमियों के प्रकार और महत्व, आर्थिक विकास में उद्यमियों का योगदान, नये उद्यम स्थापना की प्रक्रिया।
- आवश्यकता, समस्या, चुनौतियां और समाधान: महिला उद्यमिता एवं ग्रामीण उद्यमिता
- रिपोर्ट तैयार करना - लघु उद्योगों का भ्रमण करने के पश्चात उसकी रिपोर्ट तैयार करना।

व्यवसाय विचारों के स्रोत और व्यवहार्यता का परीक्षण :

- नये उद्यम स्थापित करने का विचार, नवाचार बनाम रचनात्मकता
- व्यवसाय योजना लिखने का महत्व। परियोजना प्रस्ताव: व्यापार योजना की सामग्री/परियोजना प्रस्ताव / डीपीआर, (विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन)
- परियोजना जमा/प्रस्तुत करना एवं बाहरी एजेन्सियों द्वारा उनका मूल्यांकन जैसे - वित्तीय और गैर वित्तीय संस्थान

नियामक संस्थाएं एवं योजनाएं :-

- नियामक संस्थाओं की भूमिका :  
सूक्ष्म लघु एवं मध्यम उद्योग  
जिला उद्योग केन्द्र  
खादी और ग्रामोद्योग आयोग  
राष्ट्रीय लघु उद्योग निगम  
भारतीय लघु उद्योग विकास बैंक  
वाणिज्यिक बैंक और विभिन्न स्वरोजगार उन्मुख और अनुदान योजनाएं
- स्टार्टअप विचारों में स्वयं सहायता समूहों, व्यापार इन्क्यूबेटर्स, दूत निवेशकों, साहस और पूंजी और निजी इक्विटी फण्ड की अवधारणा, भूमिका एवं कार्य

महत्वपूर्ण शब्द: उद्यमिता, उद्यमिता विकास, स्टार्टअप, महिला उद्यमिता, व्यवसाय योजना, विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन।

3

खण्ड-स - पाठ्यक्रम की सामग्री

पाठ्य पुस्तक/ संदर्भ पुस्तक और अन्य संसाधन

**Suggested Readings:**

1. Kuratko and Rao, Entrepreneurship: A South Asian Perspective, Cengage Learning.
2. Robert Hisrich, Michael Peters, Dean Shepherd, Entrepreneurship, McGraw-Hill Education
3. Desai, Vasant. Dynamics of Entrepreneurial Development and Management. Mumbai, Himalaya Publishing House.
4. Dollinger, Mare J. Entrepreneurship: Strategies and Resources. Illinois, Irwin.
5. Holt, David H. Entrepreneurship: New Venture Creation. Prentice-Hall of India, New Delhi.
6. Plsek, Paul E. Creativity, Innovation and Quality. (Eastern Economic Edition), New Delhi: PrenticeHall of India. ISBN-81-203-1690-8.
7. Singh, Nagendra P. Emerging Trends in Entrepreneurship Development. New Delhi: ASEED.
8. SS Khanka, Entrepreneurial Development, S. Chand & Co, Delhi.
9. K Ramachandran, Entrepreneurship Development, McGraw-Hill Education

**Online or web resources:**

<https://www.kviconline.gov.in/>

<https://msme.gov.in/>

[http://www.slbcmadhyapradesh.in/frontmarquee/571e2722-f3ec-4b82-8591-5b4721dff44eAtmaNirbhar%20Bharat%20Full%20Presentation\\_compressed.pdf](http://www.slbcmadhyapradesh.in/frontmarquee/571e2722-f3ec-4b82-8591-5b4721dff44eAtmaNirbhar%20Bharat%20Full%20Presentation_compressed.pdf)

T, Rama Devi (2017) retrieved from [https://www.worldwidejournals.com/global-journal-for-research-analysis-GJRA/special\\_issues\\_pdf/September\\_2017\\_1507115725\\_\\_62.pdf](https://www.worldwidejournals.com/global-journal-for-research-analysis-GJRA/special_issues_pdf/September_2017_1507115725__62.pdf)

खण्ड-द आंकलन / मूल्यांकन

Maximum marks: 50

University Exam: 50

3



Part A Introduction			
Program: Diploma Course	Class: B.A. II Year	Year: 2022	Session: 2022-2023
Subject: Women Empowerment			
1	Course Code	X2-FCADIT	
2	Course Title	Women Empowerment	
3	Course Type (Core Course/Elective/ Generic Elective/Vocational/ ...)	Foundation Course, Second Paper	
4	Pre-requisite (if any)	This is Compulsory Question paper of the foundation course for all the students of the second year of Graduation.	
5	Course Learning outcomes (CLO)	<p>After going through this course, students will be able to understand the following:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Understand the history, concept and various dimensions of women empowerment in India.</li> <li>2. Will be able to understand the constitutional provisions, laws and policies related to women empowerment.</li> <li>3. Get knowledge of various issues, challenges and agencies supporting women empowerment. With this, you will be able to get acquainted with the glory story of the powerful women leadership of India.</li> <li>4. Present study related to women empowerment will provide employment opportunities to the students in government, private and non- government organizations.</li> </ol>	
6	Credit Value	Theoretical -2	
7	Total Marks	Max. Marks: 50	Min. Passing Marks: 17

Part B - Content of the Course
Total No. of Lectures-Tutorials: 30 Hourse (per week Two hours): 6 hours per week L-T-P: 2-0-0

UNIT	SUBJECT	NUMBER OF LECTURES
I	1. History of Women Empowerment in India: Ancient Period, Medieval and Modern Period. 2. Concept of Women Empowerment:	06

*S. J. M.*  
17.4.23



	<p>Meaning, forms, Need and Importance.</p> <p>3. Dimensions of Women Empowerment: Social, Religious, Economic, Educational and Political.</p> <p>Key Words: Women Empowerment, Social, Religious, Economic, Educational and Political Dimensions.</p>	
II	<p>1. Women Empowerment: Constitutional Provisions and Laws</p> <p>2. Women Empowerment Policy and Schemes</p> <p>A. Central Level</p> <p>B. State Level (With Special Reference to Madhya Pradesh)</p> <p>Key Words: Constitutional Provisions, Policy, Central Schemes, State Schemes.</p>	06
III	<p>1. Women Empowerment: Issues and Challenges.</p> <p>2. Supporting Agencies: NGOs, Self Help Groups and Panchayati Raj Institutions.</p> <p>3. Powerful Women Leadership of India: Ahilya Bai Holkar, Rani Durgavati, Savitri Bai Phule, Mary Kom, Sindhutai Sakpal, Tessy Thomas, Indira Nooyi, Gaura Devi.</p> <p>Key Words: NGOs, Self Help Groups, Panchayati Raj, Women Leadership.</p>	08
IV	<p>Financial Awareness Among Women:</p> <p>1. Budget: Determination of objectives, establishment of goals, action plan for achieving goals. Formulation of family budget. A realistic budget: The rule (50 percent needs, 30 percent wants, 20 percent savings).</p> <p>2. Identification of expenditure on self, identification of unnecessary expenditure, method of control over expenditure.</p> <p>3. Indebtedness and savings priorities Debt-Circle Trap (Moneylender / Mahajan / Private Institutional Loan/Mortgage) Possible reasons and solutions for Debt Emergency Savings Wise Investment - Sukanya Yojana, Mahila Samman Savings Certificate (Effective from 01 April 2023) Action plan to achieve "Earn, Save and Spend"</p> <p>Key Words: Expenditure, Realistic Budget, Indebtedness, Wise Investment</p>	10

### Part C- Recommended Study Resources

#### Recommended Book/ Accessories Books / Other Text Resources

1. अंसारी, एम. ए., नारी तुम क्या ?, ज्योति प्रकाशन जयपुर, 2006

*Signature*



2. अंजली, भारत में महिला अपराध, राधा पब्लिकेशन नई दिल्ली, 2005
3. गोयल, संगीता और गोयल, सुनीता, भारतीय समाज में नारी, आर. जी.एस.ए. पब्लिशर्स जयपुर, 2003
4. कौर हरप्रीत, महिलाओं के विरुद्ध हिंसा एवं मद्यपान, अमेजिंग पब्लिकेशन नई दिल्ली 2014
5. कश्यप, आलोक, भारतीय समाज में नारी दशा और दिशा, आर्य पब्लिकेशन नई दिल्ली, 2013
6. नईम मुहम्मद, महिला सशक्तिकरण: चुनौतियां एवं समाधान, यूनिवर्सिटी पब्लिकेशन दिल्ली, 2014
7. सिंह, निशांत, भारतीय महिलाएं एक सामाजिक अध्ययन, ओमेगा पब्लिकेशन, नई दिल्ली 2012
8. सोती, वीरेंद्र, चंद्र, भारतीय संस्कृति में स्त्रियों की स्थिति, डी. के. प्रिंटवर्ल्ड लि. नई दिल्ली, 2009
9. शाह, तृप्ति, (हिंदी) अन, सोनी, रामनरेश, स्त्री जीवन का संघर्ष: प्राचीन काल से भक्ति आंदोलन तक उन्नति विकास शिक्षण संगठन एवं सहियर (स्त्री संगठन)
10. Samiuddin, Abida, and Khanam, R., Women Socio-Economic Empowerment, Globa Vision Publishing House, Ansari Road New Delhi, 2013
11. Tripathi, Madhusoodan, Women Rights in India, Omega Publications, Ansari Road New Delhi, 2011
12. वर्मा, सांवलिया बिहार, महिला जाग्रति और सशक्तिकरण, अविष्कार पब्लिकशर्स, जयपुर 2005
13. वर्मा, सांवलिया बिहारी, ग्रामीण महिला उत्थान, यूनिवर्सिटी पब्लिकेशन दिल्ली, 2011
14. यादव, वीरेंद्र, सिंह, नई सहस्राब्दी का महिला सशक्तिकरण : अवधारणा, चिंतन एवं सरोकार ओमेगा पब्लिकेशन, अंसारी रोड नई दिल्ली, 2010

Recommended Equivalent online course :

<https://nptel.ac.in>

<https://swayam.gov.in/explorer>

IGNOU & Other centrally/state operated Universities MOOC platforms such as "SWAYAM" in India and Abroad

#### Part D- Recommended Assessment methods

Recommended Assessment methods

Maximum Marks :50

UNIVERSITY EXAMINATION (OBJECTIVE) MARKS : 50

Assessment : University Exams: Time : 01 Hours	Total objective type Question : 50	50x1 = 50 Total Marks :50
--	---------------------------------------	------------------------------

Any Comments / Suggestions :

*B. Singh*



<b>भाग अ परिचय</b>			
कार्यक्रम: डिप्लोमा पाठ्यक्रम	कक्षा: बी.ए. द्वितीय वर्ष	वर्ष: 2022	सत्र : 2022-23

विषय: महिला सशक्तिकरण

1	पाठ्यक्रम का कोड	X2-FCAD1T
2	पाठ्यक्रम का शीर्षक	महिला सशक्तिकरण
3	पाठ्यक्रम का प्रकार : (कोरकोर्स/ इलेक्टिव/ जेनेरिक इलेक्टिव/ वोकेशनल )	आधार पाठ्यक्रम, द्वितीय प्रश्न-पत्र
4	पूर्व अपेक्षा : (यदि कोई हो)	स्नातक द्वितीय वर्ष के समस्त विद्यार्थियों के लिए आधार पाठ्यक्रम का यह अनिवार्य प्रश्न-पत्र है।
5	पाठ्यक्रम अध्ययन के परिलब्धिया (सीएलओ)	इस पाठ्यक्रम का अध्ययन करने के पश्चात विद्यार्थी निम्नलिखित को समझने में सक्षम होंगे : 1. भारत में महिला सशक्तिकरण के इतिहास, अवधारणा और महिला सशक्तिकरण के विभिन्न आयामों को समझ सकेंगे। 2. महिला सशक्तिकरण से संबंधित संवैधानिक प्रावधान, कानून एवं नीतियों को समझ सकेंगे। 3. महिला सशक्तिकरण सम्बन्धी विभिन्न मुद्दों, चुनौतियों एवं सशक्तिकरण में सहायक अभिकरणों का ज्ञान प्राप्त कर सकेंगे इसके साथ ही भारत के शक्तिशाली महिला नेतृत्व की गौरव गाथा से परिचित हो सकेंगे। 4. महिला सशक्तिकरण सम्बन्धी प्रस्तुत अध्ययन विद्यार्थियों को शासकीय, अशासकीय एवं स्वयं सेवी संगठनों में रोजगार के अवसर उपलब्ध करायेगा।
6	क्रेडिट मान	सैद्धांतिक - 2
7	कुल अंक	अधिकतम अंक : 50 न्यूनतम उत्तीर्ण अंक : 17

भाग ब : पाठ्यक्रम की विषय-वस्तु

व्याख्यान की कुल संख्या - ट्यूटोरियल : 30 घण्टे (प्रति सप्ताह दो घंटे) L-T-P : 2-0-0

इकाई	विषय	व्याख्यान
I	1. भारत में महिला सशक्तिकरण का इतिहास : प्राचीन काल, मध्यकाल एवं आधुनिक काल। 2. महिला सशक्तिकरण की अवधारणा : अर्थ, स्वरूप आवश्यकता एवं महत्व। 3. महिला सशक्तिकरण के आयाम : सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक, शैक्षणिक एवं राजनीतिक। सार बिंदु : महिला सशक्तिकरण, सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक, शैक्षणिक, राजनीतिक आयाम।	06

*Signature*  
17.4.23

II	<p>1. महिला सशक्तिकरण: संवैधानिक प्रावधान एवं कानून ।</p> <p>2. महिला सशक्तिकरण : नीति एवं योजनाएं (क) केंद्रीय स्तर (ख) राज्य स्तर (म.प्र. के विशेष संदर्भ में)</p> <p>सार बिंदु : संवैधानिक प्रावधान, कानून, केंद्रीय योजनाएँ, राज्य (म.प्र.) योजनाएं</p>	06
III	<p>1. महिला सशक्तिकरण : मुद्दे एवं चुनौतिया ।</p> <p>2. सहायक अभिकरण : गैर सरकारी संगठन, स्व सहायता समूह एवं पंचायती राज संस्थाएं ।</p> <p>3. भारत का शक्तिशाली महिला नेतृत्व : अहिल्या बाई होलकर, रानी दुर्गावती, सावित्री बाई फुले, मैरीकॉम, सिंधुताई सकपाल, टेसी थॉमस, इंदिरा नुई, गौरा देवी ।</p> <p>सार बिंदु - गैर सरकारी संगठन, स्व-सहायता समूह, पंचायती राज संस्थाएं, भारत का शक्तिशाली महिला नेतृत्व ।</p>	08
IV	<p>महिलाओं में वित्तीय जागरूकता</p> <p>1. बजट : उद्देश्य का निर्धारण, लक्ष्यों की स्थापना, लक्ष्यों प्राप्ति हेतु कार्य योजना । पारिवारिक बजट का निर्माण। एक यथार्थवादी बजट : नियम (50 प्रतिशत जरूरत, 30 प्रतिशत चाहत, 20 प्रतिशत बचत) ।</p> <p>2. स्वयं पर होने वाले व्यय की पहचान: अनावश्यक व्यय की पहचान, व्यय पर नियंत्रण की पद्धति ।</p> <p>3. ऋणग्रस्तता एवं बचत की प्राथमिकताएँ ऋण-चक्र जाल (साहूकार / महाजन / निजी संस्थागत ऋण / गिरवी) ऋण के संभावित कारण एवं समाधान आपातकालीन बचत बुद्धिमान निवेश : सुकन्या योजना, महिला सम्मान बचत सर्टिफिकेट (01 अप्रैल 2023 से लागू) "कमाओं, बचत करो और खर्च करो" की प्राप्ति के लिए कार्ययोजना ।</p>	10

भाग स- अनुशासित अध्ययन संसाधन

अनुशासित पुस्तकें/सहायक पुस्तकें/ अन्य पाठ्य संसाधन /पाठ्य सामग्री :

1. अंसारी, एम. ए., नारी तुम क्या ?, ज्योति प्रकाशन जयपुर, 2006
2. अंजली, भारत में महिला अपराध, राधा पब्लिकेशन नई दिल्ली, 2005
3. गोयल, संगीता और गोयल, सुनीता, भारतीय समाज में नारी, आर. जी.एस.ए. पब्लिशर्स जयपुर,

*Signature*  
17.4.23



2003

4. कौर हरप्रीत, महिलाओं के विरुद्ध हिंसा एवं मद्यपान, अमेजिंग पब्लिकेशन नई दिल्ली 2014
5. कश्यप, आलोक, भारतीय समाज में नारी दशा और दिशा, आर्य पब्लिकेशन नई दिल्ली, 2013
6. नईम मुहम्मद, महिला सशक्तिकरण: चुनौतियां एवं समाधान, यूनिवर्सिटी पब्लिकेशन दिल्ली, 2014
7. सिंह, निशांत, भारतीय महिलाएं एक सामाजिक अध्ययन, ओमेगा पब्लिकेशन, नई दिल्ली 2012
8. सोती, वीरेंद्र, चंद्र, भारतीय संस्कृति में स्त्रियों की स्थिति, डी. के. प्रिंटवर्ल्ड लि. नई दिल्ली, 2009
9. शाह, तृप्ति, (हिंदी) अन, सोनी, रामनरेश, स्त्री जीवन का संघर्ष: प्राचीन काल से भक्ति आंदोलन तक उन्नति विकास शिक्षण संगठन एवं सहियर (स्त्री संगठन)
10. Samiuddin, Abida, and Khanam, R., Women Socio-Economic Empowerment, Globa Vision Publishing House, Ansari Road New Delhi, 2013
11. Tripathi, Madhusoodan, Women Rights in India, Omega Publications, Ansari Road New Delhi, 2011
12. वर्मा, सांवलिया बिहार, महिला जाग्रति और सशक्तिकरण, अविष्कार पब्लिकेशर्स, जयपुर 2005
13. वर्मा, सांवलिया बिहारी, ग्रामीण महिला उत्थान, यूनिवर्सिटी पब्लिकेशन दिल्ली, 2011
14. यादव, वीरेंद्र, सिंह, नई सहस्राब्दी का महिला सशक्तिकरण : अवधारणा, चिंतन एवं सरोकार ओमेगा पब्लिकेशन, अंसारी रोड नई दिल्ली, 2010

अनुसंसित समकक्ष ऑनलाइन पाठ्यक्रम :

<https://nptel.ac.in/>

<https://swayam.gov.in/explorer>

IGNOU & Other centrally/state operated Universities MOOC platforms such as "SWAYAM" in India and Abroad

भाग द- अनुसंसित मूल्यांकन विधियां :

अनुसंसित सतत मूल्यांकन विधियां

अधिकतम अंक : 50

विश्वविद्यालय परीक्षा (वस्तुनिष्ठ) अंक : 50

आंकलन :

विश्वविद्यालयीन परीक्षा

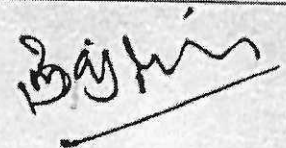
समय: 01 घण्टे

कुल वस्तुनिष्ठ प्रश्न : 50

50x1 = 50

कुल अंक : 50

कोई टिप्पणी सुझाव :

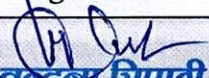


(मुख्य विषय)



# शास्त्री द्वितीयवर्षम् संस्कृतसाहित्यम्

भाग-अ परिचयः Part A Introduction			
कार्यक्रमः : स्नातक Program: उपाधि	कक्षा (Class) : शास्त्री (B.A.)	वर्षम् :द्वितीयवर्षम् Year: II	सत्रम् (Session) : 2022-23
विषयः (Subject) : संस्कृतसाहित्यम्			
1	पाठ्यक्रमस्य कूटः (Course Code)	V2-SAHIT	
2	पाठ्यक्रमस्य शीर्षकः (Course Title)	गीतिकाव्यं कथासाहित्यं च (Paper I) प्रथमप्रश्नपत्रम्	
3	पाठ्यक्रमस्य प्रकारः (Course Type) (Core Course/ Discipline Specific Elective/ Elective/ Generic Elective /Vocational/.....)	मुख्यविषयः (Core Course)	
4	पूर्वापेक्षा (Pre-requisite) (if any)	अस्मिन् पाठ्यक्रमे शास्त्रिप्रथमवर्ष certificate programme परीक्षोत्तीर्णः प्रवेशार्हः ।	
5	पाठ्यक्रमस्य अध्ययनोपलब्धिः (Course Learning outcomes) (CLO)	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. प्रस्तुतोऽयं पाठ्यक्रमः, संस्कृतगीतिकाव्यानां कथासाहित्यस्य च परिचयं वैशिष्ट्यं च बोद्धुं वर्तते ।</li> <li>2. अयम् उत्कृष्टनागरिकनिर्माणे सहायकः । .</li> <li>3. प्रकृतिं, पर्यावरणं, राष्ट्रं च प्रति भावनात्मकसम्बन्धं दृढीकर्तुमपि महानुपयोगी वर्तते ।</li> <li>4. अनेन छात्रः प्राचीनभारतस्य भौगोलिकसीमानं, ऐश्वर्यं, राजनैतिकसांस्कृतिक-परिवेशं च ज्ञातुं प्रभविष्यति ।</li> <li>5. अनेन गीतिकाव्यकथासाहित्ययोः गौरवमयीं रचनापरम्परां ज्ञातुं प्रभविष्यन्ति ।</li> </ol>	
6	क्रेडिटमानम् (Credit Value)	6	
7	पूर्णांकाः (Total Marks)	Max. Marks: 30 + 70	Min. Passing Marks: 35

  
 डॉ. वन्दना त्रिपाठी  
 प्राध्यापक, संस्कृत  
 शा. कन्या स्ना.महाविद्यालय  
 उज्जैन (म.प्र.)



भाग-ब, पाठ्यक्रमस्य विषयवस्तुः

Part B- Content of the Course

व्याख्यानस्य सम्पूर्णसङ्ख्या (प्रतिसप्ताहं त्रिकालांशाः)

Total No. of Lectures-Tutorials-Practical (in hours per week): 3

सम्पूर्णव्याख्यानकालः- नवतिहोरात्मकः (90 hours)

L-T-P:

एककः (Unit)	शीर्षकाः (Topics)	व्याख्यान संख्या (प्रत्येकम् एकहोरात्मकम्) No. of Lectures (1 Hour Each)
1	मेघदूतम् (पूर्वमेघस्य विषयवस्तुनः समीक्षात्मकप्रश्नाः पूर्वभागस्य 1 – 30 संस्कृत पद्यानाम् अनुवादः, व्याख्या च)	15
2	ऋतुसंहारम् (प्रथमसर्गस्य पद्यानाम् अनुवादः, व्याख्या च, सम्पूर्ण-ऋतुसंहारतः समीक्षात्मकप्रश्नाः)	15
3	नीतिशतकम् (1-50 पद्यानाम् अनुवादः, व्याख्या समीक्षात्मकप्रश्नाश्च)	15
4	नीतिशतकम् (51-100 पद्यानाम् अनुवादः, व्याख्या, भर्तृहरेः जीवनपरिचयश्च)	15
5	पञ्चतन्त्रम् (पञ्चतन्त्रस्य सामान्यपरिचयः, अपरीक्षितकारकस्य, पद्यानाम् हिन्दी-अनुवादः ।	15
6	गीतिकाव्यकथासाहित्ययोः उद्भवो विकासश्च	15

कुञ्जिकाशब्दाः/सङ्केतसूत्राणि (Keywords/Tags) : नीति, कथा, काव्य,

भाग-स अनुशंसिताध्ययनसंसाधनानि

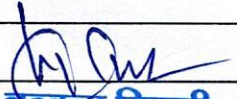
(Part C-Learning Resources)

पाठ्यपुस्तकानि, सन्दर्भग्रन्थाः, अन्यसंसाधनानि (Text Books, Reference Books, Other resources)

अनुशंसित सहायकपुस्तकानि/ग्रन्थाः/अन्यपाठ्यसंसाधनानि/पाठ्यसामग्री-

1. मेघदूतम् – कालिदास/डॉ. दयाशंकर शास्त्री – चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
2. ऋतुसंहारम् – कालिदास/डॉ. शिवप्रसाद द्विवेदी – चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
3. नीतिशतकम् – भर्तृहरि/डॉ. ददन उपाध्याय – चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
4. पञ्चतन्त्रम् (अपरीक्षितकारकम्) – विष्णु शर्मा/डॉ. राजेश्वर शास्त्री – चौखम्भा संस्कृत भवन, वाराणसी
5. संस्कृत साहित्य का इतिहास – डॉ. बलदेव उपाध्याय – शारदा संस्थान दुर्गा कुण्ड, वाराणसी
6. संस्कृत साहित्य का अभिनव इतिहास – डॉ. राधावल्लभ त्रिपाठी – विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी
7. संस्कृतसाहित्येतिहासः – डॉ. हंसराज अग्रवाल – भारतीय विद्या प्रकाशन, वाराणसी

Suggested equivalent online courses:

  
डॉ. वन्दना त्रिपाठी  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या स्ना.महाविद्यालय  
उज्जैन (म.प्र.)



**भाग- द अनुशंसितमूल्याङ्कनविधि:**  
**(Part D-Assessment and Evaluation)**

अनुशंसितमूल्याङ्कनविधि: (Suggested Continuous Evaluation Methods) :

लिखितपरीक्षा, आन्तरिकमूल्याङ्कनम्, साक्षात्कारविधिः, वाग्व्यवहारविधिः, वस्तुनिष्ठप्रश्नः, लघूत्तरीयप्रश्ननिर्माणेन भविष्यति ।

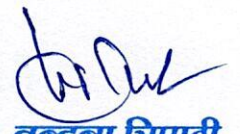
पूर्णाङ्कः (Maximum Marks) : 100

सततव्यापकमूल्याङ्कनाङ्कः (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE) : 30 Marks

विश्वविद्यालयीयपरीक्षाङ्कः (University Exam) (UE): 70 Marks

आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (Internal Assessment) : सततव्यापकमूल्याङ्कनम् (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE)	कक्षा परीक्षणम् : प्रस्तुतिकरणम्/लिखितपरीक्षा/साक्षात्कारविधिः/वाग्व्यवहारविधिः (Class Test Assignment/Presentation)	30
आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (External Assessment) : : 03:00 विश्वविद्यालयीयपरीक्षा University Exam Section समयः (Time) : 03.00 घण्टा (Hours)	अनुभाग अ - अल्पकालीयप्रश्नाः Section(A) : Very Short Questions  अनुभाग ब - लघूत्तरीयप्रश्नाः Section (B) : Short Questions  अनुभाग स - दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः Section (C) : Long Questions  योगः 70	70

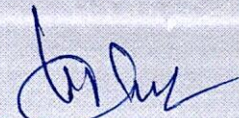
Any remarks/ suggestions:

  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या रत्ना.महाविद्यालय  
उज्जैन (म.प्र.)



# शास्त्री द्वितीयवर्षम् संस्कृतसाहित्यम्

भाग-अ परिचयः Part A Introduction			
कार्यक्रमः : स्नातकोपाधिः Program:	कक्षा (Class) : शास्त्री (B.A.)	वर्षम् :द्वितीयवर्षम् Year: II	सत्रम् (Session) : 2022-23
विषयः (Subject) : संस्कृतसाहित्यम्			
1	पाठ्यक्रमस्य कूटः (Course Code)	V2-SAHI2T	
2	पाठ्यक्रमस्य शीर्षकः (Course Title)	छन्दोऽलङ्कारः (Paper II) द्वितीयप्रश्नपत्रम्	
3	पाठ्यक्रमस्य प्रकारः (Course Type) (Core Course/ Discipline Specific Elective/ Elective/ Generic Elective /Vocational/.....)	मुख्यविषयः (Core Course)	
4	पूर्वापेक्षा (Pre-requisite) (if any)	अस्मिन् पाठ्यक्रमे शास्त्रिप्रथमवर्ष certificate programme परीक्षोत्तीर्णः प्रवेशार्हः ।	
5	पाठ्यक्रमस्य अध्ययनोपलब्धिः (Course Learning outcomes) (CLO)	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. अनेन पाठ्यक्रमेण छात्राः संस्कृतच्छन्दसां सैद्धान्तिकं प्रायोगिकं च ज्ञानं प्राप्स्यन्ति ।</li> <li>2. संस्कृतसाहित्ये अलङ्काराणां महत्तां तेषां लक्षणम् उदाहरणं च ज्ञास्यन्ति ।</li> <li>3. एतेन छात्राणां मनसि पद्यरचनायाः कौशलविकासः भविष्यति ।</li> <li>4. तेन छात्राः काव्यनिर्माणे ग्रन्थरचनायां च न केवलं प्रवृत्ताः प्रत्युत निपुणाः भविष्यन्ति ।</li> <li>5. अनेन काव्याध्ययने सौकर्यं भविष्यति ।</li> </ol>	
6	क्रेडिटमानम् (Credit Value)	6	
7	पूर्णांकाः (Total Marks)	Max. Marks: 30 + 70	Min. Passing Marks: 35

  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
 प्राध्यापक, संस्कृत  
 शा. कन्या स्ना.महाविद्यालय  
 उज्जैन (म.प्र.)



भाग-ब, पाठ्यक्रमस्य विषयवस्तुः

Part B- Content of the Course

व्याख्यानस्य सम्पूर्णसङ्ख्या (प्रतिसप्ताहं त्रिकालांशाः)

Total No. of Lectures-Tutorials-Practical (in hours per week): 3

सम्पूर्णव्याख्यानकालः- नवतिहोरात्मकः (90 hours)

L-T-P:

एककः (Unit)	शीर्षकाः (Topics)	व्याख्यान संख्या (प्रत्येकम् एकहोरात्मकम्) No. of Lectures (1 Hour Each)
1	छन्दोलक्षणम्, मात्राविचारः, गणपरिचयः, छन्दोभेदाः, लघुगुरुलक्षणम्, अर्धसमवृत्त-समवृत्त-विषमवृत्तलक्षणम्, यतिज्ञानम्।	15
2	प्रमाणिका- अनुष्टुप्-आर्या-इन्द्रवज्रा-उपेन्द्रवज्रा-उपजाति-वंशस्थ-द्रुतविलम्बित-भुजङ्गप्रयात-स्रग्विणी, पञ्चचामर-वसन्ततिलका-मालिनी-छन्दसां लक्षणम् उदाहरणं च।	15
3	<ul style="list-style-type: none"> <li>पृथिवी-हरिणी- मन्दाक्रान्ता-शिखरिणी-शार्दूलविक्रीडित-स्रग्धरा-दण्डकछन्दसां लक्षणम् उदाहरणं च।</li> <li>छन्दोरचनाप्रयोगः (अनुष्टुप् अथवा उपजातिवृत्तम्)</li> </ul>	15
4	अलङ्कारलक्षणम्, अनुप्रास-यमक-वक्रोक्ति-श्लेष-चित्र-उपमा-अनन्वय-उपमेयोपमा-उत्प्रेक्षा रूपकालङ्काराणां लक्षणमुदाहरणं च।	15
5	सन्देह-भ्रान्तिमान्-अपहृति-निश्चय-अतिशयोक्ति-तुल्ययोगिता-दीपक-दृष्टान्त-निदर्शना-व्यतिरेक-समाक्षोक्ति-परिकर-अप्रस्तुतप्रशंसा-व्याजस्तुति-पर्यायोक्ति-अर्थान्तरन्यास- काव्यलिङ्ग - विभावनालङ्काराणां सोदाहरणं लक्षणम्।	15
6	विशेषोक्ति - विरोध - माला - दीपक - एकावली - यथासंख्य - पर्याय - परिसंख्या - अर्थापत्ति - समुच्चय - समाधि - प्रत्यनीक - प्रतीप - व्याजोक्ति - स्वभावोक्ति - संकर - संसृष्टि - व्याघात - विशेषालङ्काराणां सोदाहरणं लक्षणम्।	15

कुञ्जिकाशब्दाः/सङ्केतसूत्राणि (Keywords/Tags) : छन्द, अलङ्कार,

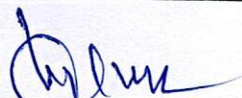
भाग-स अनुशंसिताध्ययनसंसाधनानि

(Part C-Learning Resources)

पाठ्यपुस्तकानि, सन्दर्भग्रन्थाः, अन्यसंसाधनानि (Text Books, Reference Books, Other resources)

अनुशंसितसहायकपुस्तकानि/ग्रन्थाः/अन्यपाठ्यसंसाधनानि/पाठ्यसामग्री-

1. वृत्त रत्नाकर - केदारभट्ट - चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी

  
डॉ. वन्दना त्रिपाठी  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या स्ना.महाविद्यालय  
उज्जैन (म.प.)



2. छन्दोमंजरी – गङ्गादास – चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
3. छन्दोलङ्कारसौरभम् – प्रो. राजेन्द्र मिश्र – अक्षयवट प्रकाशन, प्रयागराज
4. काव्यप्रकाश – मम्मट – श्री निवास शर्मा – भारतीय विद्या भवन, वाराणसी
5. काव्यप्रकाश – मम्मट – आचार्य विश्वेश्वर – ज्ञानमण्डल लिमिटेड, कबीर मार्ग, वाराणसी

Suggestive digital platforms/ web links-

Suggested equivalent online courses:

**भाग- द अनुशंसितमूल्याङ्कनविधिः**  
(Part D-Assessment and Evaluation)

अनुशंसितमूल्याङ्कनविधिः (Suggested Continuous Evaluation Methods) : लिखितपरीक्षा,

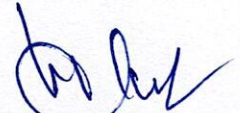
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्, साक्षात्कारविधिः, वाग्व्यवहारविधिः, वस्तुनिष्ठप्रश्नः, लघूत्तरीयप्रश्ननिर्माणेन भविष्यति

पूर्णाङ्कः (Maximum Marks) : 100

सततव्यापकमूल्याङ्कनाङ्कः (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE) : 30 Marks

विश्वविद्यालयीयपरीक्षाङ्कः (University Exam) (UE): 70 Marks

आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (Internal Assessment) : सततव्यापकमूल्याङ्कनम् (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE)	कक्षा परीक्षणम् : प्रस्तुतिकरणम्/लिखितपरीक्षा/साक्षात्कारविधिः/वाग्व्यवहारविधिः (Class Test Assignment/Presentation)	30
आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (External Assessment) : : 03:00 विश्वविद्यालयीयपरीक्षा University Exam Section समयः (Time) : 03.00 घण्टा (Hours)	अनुभाग अ - बहुविकल्पीयप्रश्नाः Section(A) : Very Short Questions  अनुभाग ब - लघूत्तरीयप्रश्नाः Section (B) : Short Questions  अनुभाग स - दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः Section (C) : Long Questions  योगः 70	70

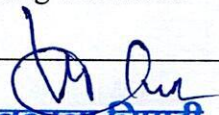
  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या स्ना.महाविद्यालय  
उज्जैन (म.प्र.)

**(गौण विषय)**



## शास्त्री (बी.ए.) द्वितीयवर्षम्

भाग-अ परिचय: Part A Introduction			
कार्यक्रमः : पत्रोपाधि: Program: Diploma	कक्षा (Class) : शास्त्री (B.A.)	वर्षम् :द्वितीयवर्षम् Year: II	सत्रम् (Session) : 2022-23
विषयः (Subject) : अनिवार्यसंस्कृतम्			
1	पाठ्यक्रमस्य कूटः (Course Code)	V1-ASAN-1T	
2	पाठ्यक्रमस्य शीर्षकः (Course Title)	संस्कृतव्यकरणम्	
3	पाठ्यक्रमस्य प्रकारः (Course Type) (Core Course/ Discipline Specific Elective/ Elective/ Generic Elective /Vocational/.....)	गौणविषयः (Minor Course)	
4	पूर्वापेक्षा (Pre-requisite) (if any)	अस्मिन् पाठ्यक्रमे शास्त्रिप्रथमवर्ष (Certificate Programme) परीक्षोत्तीर्णः प्रवेशार्हः।	
5	पाठ्यक्रमस्य अध्ययनोपलब्धिः (Course Learning outcomes) (CLO)	<ul style="list-style-type: none"> <li>● वाक्यस्य प्राणभूतत्वानां शब्दरूपाणां कारकाणाञ्च परिज्ञानम्।</li> <li>● संस्कृतवाक्यसंरचनायोग्यताविकासः।</li> <li>● विभक्तीनां, धातुनां, लकाराणां, समासानां च ज्ञानम्।</li> <li>● सम्बन्धितप्रकरणस्य सूत्राणां व्याख्यानं ज्ञानञ्च।</li> <li>● अशुद्धवाक्यस्य संशोधनक्षमतायाः विकासः।</li> <li>● पुंस्त्रीक्लीबपदानां सम्यग् व्युत्पत्तिपुरस्सरं ज्ञानम्।</li> <li>● अव्ययपदानां परिज्ञानम्।</li> </ul>	
6	क्रेडिटमानम् (Credit Value)	6	
7	पूर्णांकाः (Total Marks)	Max. Marks: 30 + 70	Min. Passing Marks: 35

  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
 प्राध्यापक, संस्कृत  
 शा. कन्या स्ना.महाविद्यालय  
 उज्जैन (म.प्र.)



भाग-ब, पाठ्यक्रमस्य विषयवस्तुः

Part B- Content of the Course

व्याख्यानस्य सम्पूर्णसङ्ख्या (प्रतिसप्ताहं त्रिकालांशाः)

Total No. of Lectures-Tutorials-Practical (in hours per week): 3

सम्पूर्णव्याख्यानकालः- नवतिहोरात्मकः (90 hours)

L-T-P:

एककः (Unit)	शीर्षकाः (Topics)	No. of Lectures (1 Hour Each)
1	लघुसिद्धान्तकौमुदी (समासप्रकरणम्)	15
2	लघुसिद्धान्तकौमुदी (भ्वादिप्रकरणम्)	15
3	लघुसिद्धान्तकौमुदी (अदादितः चुरादिप्रकरणं यावत्)	15
4	लघुसिद्धान्तकौमुदी (अव्ययप्रकरणम्, स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम्)	15
5	लघुसिद्धान्तकौमुदी (विभक्त्यर्थप्रकरणम्)	15
6	वाच्यपरिवर्तनम् संस्कृतानुवादः ( हिन्दीवाक्यानां संस्कृतानुवादः)	15

कुञ्जिकाशब्दाः/सङ्केतसूत्राणि (Keywords/Tags) :

भाग-स अनुशासिताध्ययनसंसाधनानि

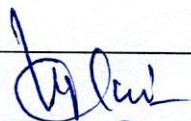
(Part C-Learning Resources)

पाठ्यपुस्तकानि, सन्दर्भग्रन्थाः, अन्यसंसाधनानि (Text Books, Reference Books, Other resources)

अनुशासित सहायकपुस्तकानि/ग्रन्थाः/अन्यपाठ्यसंसाधनानि/पाठ्यसामग्री-

1. प्रौढरचनानुवादकौमुदी- कपिलदेव द्विवेदी - चौखम्भासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी (उ.प्र)
2. सिद्धान्तकौमुदी- भट्टोजिदीक्षित - चौखम्भासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी (उ.प्र)
3. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी टीकात्रयोपेता - सम्पादकः गुरु प्रसाद शास्त्री -, चौखम्भासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी (उ.प्र)
4. वृहच्छब्दकुसुमाकरः - डॉ हरेकान्त -त्रिपाठी - चौखम्भासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी (उ.प्र)
5. रूपचन्द्रिका - डॉ ब्रह्मानन्द -त्रिपाठी - चौखम्भासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी (उ.प्र)
6. अनुवादचन्द्रिका- चक्रधरहंसनौटियाल- चौखम्भासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी (उ.प्र)
7. शब्दरूप कौमुदी - डॉ राजेश्वर मुसलगावस्कर - चौखम्भासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी (उ.प्र)

Suggestive digital platforms/ web links-

  
डॉ. वन्दना त्रिपाठी  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या स्ना. महाविद्यालय  
उज्जैन (म.प्र.)



1. <https://nsktu.ac.in>
2. [swayam.gov.in](http://swayam.gov.in)

**Suggested equivalent online courses:**

**भाग- द अनुशासितमूल्याङ्कनविधि:  
(Part D-Assessment and Evaluation)**

**अनुशासितमूल्याङ्कनविधि: (Suggested Continuous Evaluation Methods) :** लिखितपरीक्षा,  
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्, साक्षात्कारविधिः, वाग्व्यवहारविधिः, वस्तुनिष्ठप्रश्नः, लघूत्तरीयप्रश्ननिर्माणेन भविष्यति  
पूर्णाङ्काः (Maximum Marks) : 100  
सततव्यापकमूल्याङ्कनाङ्काः (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE) : 30 Marks  
विश्वविद्यालयीयपरीक्षाङ्काः (University Exam) (UE): 70 Marks

आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (Internal Assessment) : सततव्यापकमूल्याङ्कनम् (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE)	कक्षा परीक्षणम् : प्रस्तुतिकरणम्/लिखितपरीक्षा/साक्षात्कारविधिः/ वाग्व्यवहारविधिः (Class Test Assignment/Presentation)	30
आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (External Assessment) : : 03:00 विश्वविद्यालयीयपरीक्षा University Exam Section समयः (Time) : 03.00 घण्टा (Hours)	अनुभाग अ - बहुविकल्पीयप्रश्नाः Section(A) : Very Short Questions  अनुभाग ब - लघूत्तरीयप्रश्नाः Section (B) : Short Questions  अनुभाग स - दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः Section (C) : Long Questions  योगः= 70	70

**Any remarks/ suggestions:**

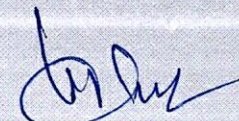
  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या स्ना.महाविद्यालय  
उज्जैन (म.प्र.)

(वैकल्पिक विषय)



# शास्त्री द्वितीयवर्षम् संस्कृतसाहित्यम्

भाग-अ परिचयः Part A Introduction			
कार्यक्रमः : स्नातकोपाधि: Program:	कक्षा (Class) : शास्त्री (B.A.)	वर्षम् :द्वितीयवर्षम् Year: II	सत्रम् (Session) : 2022-23
विषयः (Subject) : संस्कृतसाहित्यम्			
1	पाठ्यक्रमस्य कूटः (Course Code)	V2-SAHI2T	
2	पाठ्यक्रमस्य शीर्षकः (Course Title)	छन्दोऽलङ्कारः (Paper II) द्वितीयप्रश्नपत्रम्	
3	पाठ्यक्रमस्य प्रकारः (Course Type) (Core Course/ Discipline Specific Elective/ Elective/ Generic Elective /Vocational/.....)	मुख्यविषयः (Core Course)	
4	पूर्वपिक्षा (Pre-requisite) (if any)	अस्मिन् पाठ्यक्रमे शास्त्रिप्रथमवर्ष certificate programme परीक्षोत्तीर्णः प्रवेशार्हः ।	
5	पाठ्यक्रमस्य अध्ययनोपलब्धिः (Course Learning outcomes) (CLO)	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. अनेन पाठ्यक्रमेण छात्राः संस्कृतच्छन्दसां सैद्धान्तिकं प्रायोगिकं च ज्ञानं प्राप्स्यन्ति ।</li> <li>2. संस्कृतसाहित्ये अलङ्काराणां महत्तां तेषां लक्षणम् उदाहरणं च ज्ञास्यन्ति ।</li> <li>3. एतेन छात्राणां मनसि पद्यरचनायाः कौशलविकासः भविष्यति ।</li> <li>4. तेन छात्राः काव्यनिर्माणे ग्रन्थरचनायां च न केवलं प्रवृत्ताः प्रत्युत निपुणाः भविष्यन्ति ।</li> <li>5. अनेन काव्याध्ययने सौकर्यं भविष्यति ।</li> </ol>	
6	क्रेडिटमानम् (Credit Value)	6	
7	पूर्णांकाः (Total Marks)	Max. Marks: 30 + 70	Min. Passing Marks: 35

  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
 प्राध्यापक, संस्कृत  
 शा. कन्या स्ना.महाविद्यालय  
 उज्जैन (म.प्र.)



भाग-ब, पाठ्यक्रमस्य विषयवस्तुः

Part B- Content of the Course

व्याख्यानस्य सम्पूर्णसङ्ख्या (प्रतिसप्ताहं त्रिकालांशाः)

Total No. of Lectures-Tutorials-Practical (in hours per week): 3

सम्पूर्णव्याख्यानकालः- नवतिहोरात्मकः (90 hours)

L-T-P:

एककः (Unit)	शीर्षकाः (Topics)	व्याख्यान संख्या (प्रत्येकम् एकहोरात्मकम्) No. of Lectures (1 Hour Each)
1	छन्दोलक्षणम्, मात्राविचारः, गणपरिचयः, छन्दोभेदाः, लघुगुरुलक्षणम्, अर्धसमवृत्त-समवृत्त-विषमवृत्तलक्षणम्, यतिज्ञानम्।	15
2	प्रमाणिका- अनुष्टुप्-आर्या-इन्द्रवज्रा-उपेन्द्रवज्रा-उपजाति-वंशस्थ-द्वुतविलम्बित-भुजङ्गप्रयात-स्रग्विणी, पञ्चचामर-वसन्ततिलका-मालिनी-छन्दसां लक्षणम् उदाहरणं च।	15
3	<ul style="list-style-type: none"> <li>पृथिवी-हरिणी- मन्दाक्रान्ता-शिखरिणी-शार्दूलविक्रीडित-स्रग्धरा-दण्डकछन्दसां लक्षणम् उदाहरणं च।</li> <li>छन्दोरचनाप्रयोगः (अनुष्टुप् अथवा उपजातिवृत्तम्)</li> </ul>	15
4	अलङ्कारलक्षणम्, अनुप्रास-यमक-वक्रोक्ति-श्लेष-चित्र-उपमा-अनन्वय-उपमेयोपमा-उत्प्रेक्षा रूपकालङ्काराणां लक्षणमुदाहरणं च।	15
5	सन्देह-भ्रान्तिमान्-अपहृति-निश्चय-अतिशयोक्ति-तुल्ययोगिता-दीपक-दृष्टान्त-निदर्शना-व्यतिरेक-समाक्षोक्ति-परिकर-अप्रस्तुतप्रशंसा-व्याजस्तुति-पर्यायोक्ति-अर्थान्तरन्यास- काव्यलिङ्ग - विभावनालङ्काराणां सोदाहरणं लक्षणम्।	15
6	विशेषोक्ति - विरोध - माला - दीपक - एकावली - यथासंख्य - पर्याय - परिसंख्या - अर्थापत्ति - समुच्चय - समाधि - प्रत्यनीक - प्रतीप - व्याजोक्ति - स्वभावोक्ति - संकर - संसृष्टि - व्याघात - विशेषालङ्काराणां सोदाहरणं लक्षणम्।	15

कुञ्जिकाशब्दाः/सङ्केतसूत्राणि (Keywords/Tags) : छन्द, अलङ्कार,

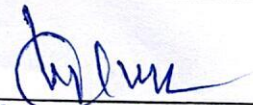
भाग-स अनुशंसिताध्ययनसंसाधनानि

(Part C-Learning Resources)

पाठ्यपुस्तकानि, सन्दर्भग्रन्थाः, अन्यसंसाधनानि (Text Books, Reference Books, Other resources)

अनुशंसितसहायकपुस्तकानि/ग्रन्थाः/अन्यपाठ्यसंसाधनानि/पाठ्यसामग्री-

1. वृत्त रत्नाकर - केदारभट्ट - चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी



डॉ. वन्दना त्रिपाठी  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या स्ना. महाविद्यालय



2. छन्दोमंजरी – गङ्गादास – चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
3. छन्दोलङ्कारसौरभम् – प्रो. राजेन्द्र मिश्र – अक्षयवट प्रकाशन, प्रयागराज
4. काव्यप्रकाश – मम्मट – श्री निवास शर्मा – भारतीय विद्या भवन, वाराणसी
5. काव्यप्रकाश – मम्मट – आचार्य विश्वेश्वर – ज्ञानमण्डल लिमिटेड, कबीर मार्ग, वाराणसी

Suggestive digital platforms/ web links-

Suggested equivalent online courses:

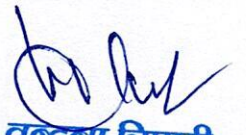
**भाग- द अनुशंसितमूल्याङ्कनविधिः**  
(Part D-Assessment and Evaluation)

अनुशंसितमूल्याङ्कनविधिः (Suggested Continuous Evaluation Methods) : लिखितपरीक्षा, आन्तरिकमूल्याङ्कनम्, साक्षात्कारविधिः, वाग्व्यवहारविधिः, वस्तुनिष्ठप्रश्नः, लघूत्तरीयप्रश्ननिर्माणेन भविष्यति पूर्णाङ्काः (Maximum Marks) : 100

सततव्यापकमूल्याङ्कनाङ्काः (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE) : 30 Marks

विश्वविद्यालयीयपरीक्षाङ्काः (University Exam) (UE): 70 Marks

आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (Internal Assessment) : सततव्यापकमूल्याङ्कनम् (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE)	कक्षा परीक्षणम् : प्रस्तुतिकरणम्/लिखितपरीक्षा/साक्षात्कारविधिः/वाग्व्यवहारविधिः (Class Test Assignment/Presentation)	30
आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (External Assessment) : : 03:00 विश्वविद्यालयीयपरीक्षा University Exam Section समयः (Time) : 03.00 घण्टा (Hours)	अनुभाग अ - बहुविकल्पीयप्रश्नाः Section(A) : Very Short Questions  अनुभाग ब - लघूत्तरीयप्रश्नाः Section (B) : Short Questions  अनुभाग स - दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः Section (C) : Long Questions  योगः 70	70

  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या स्ना.महाविद्यालय  
उज्जैन (म.प्र.)



## शास्त्री (बी.ए) द्वितीयवर्षम्-नव्यव्याकरणम्

भाग-अपरिचयः Part A Introduction		
कार्यक्रमः : पत्रोपाधिः Program: Diploma	कक्षा (Class) : शास्त्री (B.A.)	वर्षम् :द्वितीयवर्षम् Year: II
सत्रम् (Session) : 2022-23		
विषयः (Subject) : नव्यव्याकरणम्		
1	पाठ्यक्रमस्यकूटः (Course Code)	V2-NVYA2T
2	पाठ्यक्रमस्यशीर्षकः (Course Title)	व्याकरणदर्शनम् (Paper II)द्वितीयप्रश्नपत्रम्
3	पाठ्यक्रमस्यप्रकारः (Course Type) (Core Course/ Discipline Specific Elective/Elective/ Generic Elective /Vocational/.....)	मुख्यविषयः (Core Course)
4	पूर्वापेक्षा (Pre-requisite) (if any)	अस्मिन् पाठ्यक्रमे शास्त्रिप्रथमवर्ष (CertificateProgramme) परीक्षोत्तीर्णः प्रवेशार्हः।
5	पाठ्यक्रमस्यअध्ययनोपलब्धिः (Course Learning outcomes) (CLO)	<ul style="list-style-type: none"> <li>• व्याकरणदर्शनस्य सामान्यपरिज्ञानम्।</li> <li>• शाब्दिकानां मते ब्रह्मस्वरूपस्य बोधः।</li> <li>• वैयाकरणानांसिद्धान्तगतचिन्तनस्य ज्ञानम्।</li> <li>• सम्बन्धितप्रकरणस्य सूत्राणां व्याख्यानं ज्ञानञ्च।</li> <li>• अशुद्धवाक्यस्य संशोधनक्षमतायाः विकासः।</li> <li>• तार्किकमीमांसकादीनां मतेषु वैयाकरणमतस्थापनम्। छात्राणां व्युत्पत्तेर्विकासः।</li> </ul>

6	क्रेडिटमानम् (Credit Value)	6	
7	पूर्णांकाः (Total Marks)	Max. Marks: 30 + 70	Min. Passing Marks: 35
भाग-ब, पाठ्यक्रमस्यविषयवस्तुः Part B- Content of the Course			
व्याख्यानस्यसम्पूर्णसङ्ख्या (प्रतिसप्ताहंत्रिकालांशाः)			
Total No. of Lectures-Tutorials-Practical (in hours per week): 3			
सम्पूर्णव्याख्यानकालः- नवतिहोरात्मकः (90 hours)			
L-T-P:			
एककः (Unit)	शीर्षिकाः (Topics)	No. of Lectures (1 Hour Each)	
1	शक्तिलक्षणाव्यञ्जनानां विवेचनम् (व्याकरणदर्शनस्य सामान्यपरिचयः, परमलघुमञ्जूषानुसारं शक्तेर्लक्षणायाः व्यञ्जनायाश्च विशेषतर्कानुसारं व्याख्यानम्)	15	
2	स्फोटाऽऽकाङ्क्षायोग्यताऽऽसत्तित्वात्पर्यविचारः (परमलघुमञ्जूषानुसारं स्फोटस्य आकाङ्क्षायाः योग्यतायाः ऽऽसत्तेः तात्पर्यस्य विशेषतर्कानुसारं व्याख्यानम्)	15	
3	धात्वर्थनिरूपणम् (परमलघुमञ्जूषानुसारं धात्वर्थस्य विशेषतर्कानुसारं व्याख्यानम्)	15	
4	निपातार्थ-दशलकारादेशार्थनिर्णयः (परमलघुमञ्जूषानुसारं निपातार्थस्य दशलकारादेशार्थस्य च विशेषतर्कानुसारं व्याख्यानम्)	15	
5	कारकनिरूपणम् (कारकस्य लक्षणम्, परमलघुमञ्जूषानुसारं कारकस्य विशेषतर्कानुसारं व्याख्यानम्)	15	
6	नामार्थ-समासादिवृत्त्यर्थविचारः (परमलघुमञ्जूषानुसारं नामार्थस्य-समासादिवृत्त्यर्थस्य च विशेषतर्कानुसारं व्याख्यानम्)	15	
कुञ्जिकाशब्दाः/सङ्केतसूत्राणि (Keywords/Tags) :			



भाग-सअनुशंसिताध्ययनसंसाधनानि (Part C-Learning Resources)		
पाठ्यपुस्तकानि, सन्दर्भग्रन्थाः, अन्यसंसाधनानि (Text Books, Reference Books, Other resources)		
अनुशंसितसहायकपुस्तकानि/ग्रन्थाः/अन्यपाठ्यसंसाधनानि/पाठ्यसामग्री-		
1. परमलघुमञ्जूषा वंशीधरीव्याख्या- नागेशभट्टः -चौखम्भासुरभारतीप्रकाशनम्, वाराणसी (उ.प्र) 2. परमलघुमञ्जूषा- नागोजिदीक्षितः -व्याख्याकारः श्रीलोकमणिदहालः -चौखम्भासुरभारतीप्रकाशनम्, वाराणसी (उ.प्र) 3. परमलघुमञ्जूषा- नागेशभट्टः - सं सं वि विप्रकाशनम्, वाराणसी (उ.प्र) 4. मञ्जूषाभूषणयोस्समीक्षणम् - प्रो राममनोहरमिश्रः - सं सं वि विप्रकाशनम्, वाराणसी (उ.प्र) 5. प्रौढमनोरमा( कारकम्) - व्याख्याकारः श्रीद्वारिकाप्रसादद्विवेदी- चौखम्भासुरभारतीप्रकाशनम्, वाराणसी		
Suggestive digital platforms/ web links-		
1. <a href="https://nsktu.ac.in">https://nsktu.ac.in</a> 2. <a href="http://swayam.gov.in">swayam.gov.in</a>		
Suggested equivalent online courses:		
भाग- द अनुशंसितमूल्याङ्कनविधिः (Part D-Assessment and Evaluation)		
अनुशंसितमूल्याङ्कनविधिः (Suggested Continuous Evaluation Methods) : लिखितपरीक्षा, आन्तरिकमूल्याङ्कनम्, साक्षात्कारविधिः, वाग्व्यवहारविधिः, वस्तुनिष्ठप्रश्नः, लघूत्तरीयप्रश्ननिर्माणेनभविष्यति		
पूर्णाङ्काः (Maximum Marks) : 100		
सततव्यापकमूल्याङ्कनाङ्काः (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE) : 30 Marks		
विश्वविद्यालयीयपरीक्षाङ्काः (University Exam) (UE): 70 Marks		
आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (Internal Assessment) : सततव्यापकमूल्याङ्कनम् (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE)	कक्षापरीक्षणम् प्रस्तुतिकरणम्/लिखितपरीक्षा/साक्षात्कारविधिः/ वाग्व्यवहारविधिः (Class Test Assignment/Presentation)	30
आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (External Assessment) : : 03:00	अनुभागअ - बहुविकल्पीयप्रश्नाः Section(A) : Very Short Questions	70



विश्वविद्यालयीयपरीक्षा University Exam Section समय: (Time) : 03.00 घण्टा (Hours)	अनुभागब - लघूत्तरीयप्रश्नाः Section (B) : Short Questions  अनुभागस - दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः Section (C) : Long Questions  योग:= 70	
Any remarks/ suggestions:		

# शास्त्री (बी.ए) द्वितीयवर्षम्

## फलितज्योतिषम्

भाग-अ, परिचयः Part A Introduction			
कार्यक्रमः : पत्रोपाधिः Program: Diploma	कक्षा (Class) : शास्त्री (B.A.)	वर्षम् :द्वितीयवर्षम् Year: II	सत्रम् (Session) : 2022-23
विषयः (Subject) : फलितज्योतिषम्			
1	पाठ्यक्रमस्य कूटः (Course Code)	V2-FJYO2T	
2	पाठ्यक्रमस्य शीर्षकः (Course Title)	मुहूर्तशास्त्रम् (Paper II) द्वितीयप्रश्नपत्रम्	
3	पाठ्यक्रमस्य प्रकारः (Course Type) (Core Course/ Discipline Specific Elective/ Elective/ Generic Elective /Vocational/.....)	मुख्यविषयः (Core Course)	
4	पूर्वापेक्षा (Pre-requisite) (if any)	अस्मिन् पाठ्यक्रमे शास्त्रप्रथमवर्ष (Certificate Programme) परीक्षोत्तीर्णः प्रवेशार्हः।	

  
डॉ. वन्दना त्रिपाठी  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या स्ना. महाविद्यालय  
उज्जैन (म.प्र.)

5	पाठ्यक्रमस्य अध्ययनोपलब्धि: (Course Learning outcomes) (CLO)	<ol style="list-style-type: none"> <li>छात्राः मुहूर्तशास्त्रस्य बोधं करिष्यन्ति।</li> <li>शुभाशुभमुहूर्तानां विश्लेषणं कर्तुं योग्याः भविष्यन्ति।</li> <li>कृत्याकृत्येषु मुहूर्तस्योपादेयतां ज्ञास्यन्ति।</li> <li>विवाहादिषु मुहूर्तेषु सम्यासम्यक्किचारं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।</li> <li>पाठ्यक्रमस्याध्यायनेन छात्राः मुहूर्तविषयकसूक्ष्माध्ययनं करिष्यन्ति। अनेन षोडशसंस्कारेषु तथा च अन्येषु कार्येषु मुहूर्तचिन्तनस्यावधारणा सबला भविष्यति।</li> <li>मुहूर्तं चन्द्रनक्षत्रादीनां प्रासङ्गितां बोधयित्वा स्नान-दान-जप-होमादिना समाजस्य कृते तथा च लोकोपकारकं भविष्यति।</li> </ol>	
6	क्रेडिटमानम् (Credit Value)	6	
7	पूर्णांकाः (Total Marks)	Max. Marks: 30 + 70	Min. Passing Marks: 35
भाग-ब, पाठ्यक्रमस्य विषयवस्तु: Part B- Content of the Course			
व्याख्यानस्य सम्पूर्णसङ्ख्या (प्रतिसप्ताहं त्रिकालांशाः) Total No. of Lectures-Tutorials-Practical (in hours per week): 3 सम्पूर्णव्याख्यानकालः- नवतिहोरात्मकः (90 hours)			
L-T-P:			
एककः (Unit)	शीर्षकाः (Topics)	व्याख्यानसंख्या No. of Lectures 1 होरात्मकम् (1 Hour Each)	
1	मुहूर्तचिन्तामणेः शुभाशुभप्रकरणम् तिथीशानामानि, नन्दादि सञ्ज्ञा, सिद्धातिथिः, अमृतयोगः, दग्धयोगः, आनन्दादियोगाः, सर्वार्थसिद्धियोगाः, शभकृत्ये वर्ज्यपदार्थाः, कुलिकादिदोषाः, भद्राविचारः, गुरुशुक्रास्तकाले वर्जितमङ्गलकार्याणि, युगाद्या-मन्वाद्याः तिथयः	15	



2	<p>मुहूर्तचिन्तामणे: नक्षत्रप्रकरणम्</p> <p>नक्षत्रेशाः, ध्रुवादिगणानि, नूतनवस्त्रधारणविचारः, अन्धादिनक्षत्रसञ्ज्ञाः, धनप्रयोगे वर्जितकालः, हलप्रवहणादिकृषिकर्मेषु मुहूर्तविचारः, होमाहुतिविचारः, अग्निवासः, प्रेतदाह-पुत्तलदाहमुहूर्तः, त्रिपुष्करयोगः, अभुक्तमूलम्, मूलफलम्, जलाशय-आराम-देवप्रतिष्ठा मुहूर्तः</p>	15
3	<p>मुहूर्तचिन्तामणे: सङ्क्रान्तिगोचरप्रकरणे</p> <p>सङ्क्रान्तप्रकरणे-</p> <p>घोरादिसञ्ज्ञाफलञ्च, सङ्क्रान्तिफलम्, पुण्यकालविचारः, रविसङ्क्रमणे अवस्था-वाहनादिविचारः</p> <p>गोचरप्रकरणे-</p> <p>गोचरे ग्रहाणां शुभ-वेधस्थानानि, द्विविधवेधः, ग्रहणफलम्, चन्द्रबले विशेषः, नवरत्नमुद्रिका, ताराविचारः, ग्रहाणां दक्षिणापदार्थः</p>	15
4	<p>मुहूर्तचिन्तामणे: संस्कारप्रकरणम्</p> <p>गर्भाधानादिसंस्काराणां मुहूर्तविचारः, दन्तोत्पत्तिफलम्, अन्नप्राशनम्, भूम्युपनिवेशने जीविकापरीक्षा, चौलविचारः, क्षौरमुहूर्तः, अक्षरारम्भमुहूर्तः, व्रतबन्धे नियमाः, गुरुबलम्, अनध्यायकालः</p>	15
5	<p>मुहूर्तचिन्तामणे: विवाहप्रकरणम्</p> <p>प्रश्नकथने विवाहयोगाः, वैधव्यपरिहारे घटविवाहादिविचारः, विवाहप्रश्ने शकुनफलम्, कन्यावरण-वरवरणमुहूर्तविचारः, वरणवश्यादीनि अष्टकूटविचारः, वर्गविचारः, भकूटदोषे-नाडीदोषे परिहारः, विवाहनक्षत्राणि, पञ्चशलाका- सप्तशलाकावेधविचारः, लत्ता- पात- सङ्ग्रह-जामित्र- क्रान्तिसाम्यवाणादि विवाहलग्नस्य दोषाः, लग्नदोषाणां परिहाराः, गोधूलिलग्नविचारः</p>	15
6	<p>मुहूर्तव्यवहारः</p> <p>रामदैवज्ञस्य परिचयः</p> <p>विविधमुहूर्तसाधनम्, विवाहमेलापकविचारः, भद्रादिदोषज्ञानम्</p>	15
<p>कुञ्जिकाशब्दाः/सङ्केतसूत्राणि (Keywords/Tags) : मुहूर्त, भद्रा, सङ्क्रान्ति, संस्कार मुहूर्त, विवाहलग्न, अष्टकूट</p>		

भाग-स, अनुशासिताध्ययनसंसाधनानि  
(Part C-Learning Resources)

पाठ्यपुस्तकानि, सन्दर्भग्रन्थाः, अन्यसंसाधनानि (Text Books, Reference Books, Other resources)

अनुशासितसहायकपुस्तकानि/ग्रन्थाः/अन्यपाठ्यसंसाधनानि/पाठ्यसामग्री-

1. मुहूर्तचिन्तामणि- राम दैवज्ञ टीका. केदारदत्त जोशी, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी, 1979
2. मुहूर्तचिन्तामणि- राम दैवज्ञ टीका. डॉ. सुरेशचन्द्र मिश्र, रंजन पब्लिकेशन नई दिल्ली, 2005
3. मुहूर्तचिन्तामणि- राम दैवज्ञ टीका. कौशलकिशोर त्रिपाठी- दुर्गा पुस्तक भण्डार, इलाहाबाद, 2001
4. मुहूर्तचिन्तामणि- राम दैवज्ञ टीका. गौरीनाथ पाठक, ठाकुरप्रसाद कैलाशनाथ बुकसेलर, 1998
5. मुहूर्तमार्तण्ड-नारायण दैवज्ञ- टीका. केदारदत्त जोशी, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी, 2015
6. मुहूर्तगणपति- गणपति दैवज्ञ-टीका. मुरलीधर चतुर्वेदी- मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी, 2011
7. मुहूर्तमञ्जरी- टीका. चन्द्रमौली उपाध्याय- चौखम्बा संस्कृत संस्थान, 2010
8. बृहत्संहिता- वराहमिहिर- टीका. अच्युतानन्द झा, चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी, 2005
9. ज्योतिषरत्नमाला- श्रीपति- टीका. श्रीकृष्ण जुगनू- परिमल प्रकाशन, दिल्ली, 2004
10. मुहूर्तशास्त्र- डॉ. शुभम् शर्मा, डॉ. विनोदकुमार पाण्डेय, डॉ. विजयकुमार, डॉ. मनीष शर्मा- महर्षि पाणिनि संस्कृत एवं वैदिक विश्वविद्यालय, 2020
11. राजमार्तण्ड- भोजदेव- सम्पा. श्रीकृष्ण जुगनू/भँवरलाल शर्मा, चौखम्बा संस्कृत सीरीज, वाराणसी, 2011

Suggestive digital platforms/ web links-

Suggested equivalent online courses:

भाग- द, अनुशासितमूल्याङ्कनविधिः  
(Part D-Assessment and Evaluation)

अनुशासितमूल्याङ्कनविधिः (Suggested Continuous Evaluation Methods) : लिखितपरीक्षा, आन्तरिकमूल्याङ्कनम्, साक्षात्कारविधिः, वाग्व्यवहारविधिः, वस्तुनिष्ठप्रश्नः, लघूत्तरीयप्रश्ननिर्माणेन भविष्यति

पूर्णाङ्काः (Maximum Marks) : 100

सततव्यापकमूल्याङ्कनाङ्काः (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE) : 30 Marks

विश्वविद्यालयीयपरीक्षाङ्काः (University Exam) (UE): 70 Marks

आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (Internal Assessment) : सततव्यापकमूल्याङ्कनम् (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE)	कक्षा परीक्षणम् : प्रस्तुतिकरणम्/लिखितपरीक्षा/साक्षात्कारविधि:/ वाग्व्यवहारविधि: (Class Test Assignment/Presentation)	30
आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (External Assessment) : : 03:00 विश्वविद्यालयीयपरीक्षा University Exam Section समय: (Time) : 03.00 घण्टा (Hours)	अनुभाग अ - बहुविकल्पीयप्रश्नाः Section(A) : Very Short Questions अनुभाग ब - लघूत्तरीयप्रश्नाः Section (B) : Short Questions अनुभाग स - दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः Section (C) : Long Questions योग: 70	70
Any remarks/ suggestions:		

  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
 प्राध्यापक, संस्कृत  
 शा. कन्या स्ना. महाविद्यालय  
 उज्जैन (व.प्र.)



## शास्त्री (बी.ए.) द्वितीयवर्षम् (सिद्धान्तज्योतिषम्)

भाग-अ, परिचयः			
Part - A - Introduction			
कार्यक्रमः : पत्रोपाधिः	कक्षा -शास्त्री	वर्षम्- द्वितीयवर्षम्	सत्रम् (Session) : 2022-23
Program: Diploma	Class -B.A.	Year - II	
विषयः (Subject) : सिद्धान्तज्योतिषम्			
1	पाठ्यक्रमस्यकूटः (Course Code)	V2-SJYO2T	
2	पाठ्यक्रमस्यशीर्षकः (Course Title)	सरलत्रिकोणमितिःहोराशास्त्रम् (Paper II) द्वितीयप्रश्नपत्रम्	
3	पाठ्यक्रमस्यप्रकारः (Course Type) (Core Course/ Discipline Specific Elective/Elective/ Generic Elective /Vocational/.....)	मुख्यविषयः (Core Course)	
4	पूर्वापेक्षा (Pre-requisite) (if any)	अस्मिन् पाठ्यक्रमे शास्त्रप्रथमवर्ष (Certificate Programme) परीक्षोत्तीर्णः प्रवेशार्हः।	
5	पाठ्यक्रमस्यअध्ययनोपलब्धिः (Course Learning outcomes) (CLO)	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. सरलत्रिकोणमितेःअध्ययनेनतस्यज्ञानसम्पादयिष्यति।</li> <li>2. त्रिकोणमितेःविविधविधीनांबोधकर्तुंशक्यति।</li> <li>3. होराशास्त्रस्यपरिज्ञानकर्तुंशक्यति।</li> <li>4. गणितेनसाकंहोराशास्त्रज्ञानेनजन्मकुण्डलीनांविश्लेषणकर्तुंसमर्थःभविष्यति।</li> <li>5. होराशास्त्रक्षेत्रेकार्याणिकृत्वास्ववृत्तिस्थापयितुंप्रभविष्यति।</li> </ol>	
6	क्रेडिटमानम् (Credit Value)	6	
7	पूर्णांकाः (Total Marks)	Max. Marks: 30 + 70	Min. Passing Marks: 35

भाग-ब, पाठ्यक्रमस्यविषयवस्तुः

Part B- Content of the Course

व्याख्यानस्यसम्पूर्णसङ्ख्या (प्रतिसप्ताहंत्रिकालांशाः)

Total No. of Lectures-Tutorials-Practical (in hours per week): 3

सम्पूर्णव्याख्यानकालः- नवतिहोरात्मकः (90 hours)

L-T-P:

एककः (Unit)	शीर्षकाः (Topics)	व्याख्यानसंख्या No. of Lectures 1 होरात्मकम् (1 Hour Each)
1	सरलत्रिकोणमितिः (1-3 अध्यायपर्यन्तम्) - जीवादीनांपरिभाषा, कोणीयत्रैकोणमितिकसम्बन्धः, चापीयत्रैकोणमितिकसम्बन्धः, वृत्तीयगणना, त्रैकोणमितिकसम्बन्धमानस्यावधिः, त्रैकोणमितिकसम्बन्धाः, उदाहरणानि।	15
2	सरलत्रिकोणमितिः (4-6 अध्यायपर्यन्तम्) - औच्यान्तरानयनम्, त्रैकोणमिति विशेषतायावैचित्र्यम्, पदज्ञानं, कोणज्यादीनांज्ञानात्कोणस्यसाधारणमानज्ञानोपायाः, उदाहरणानि।	15
3	सरलत्रिकोणमितिः (7-10 अध्यायपर्यन्तम्) - ज्याकोटिज्या-स्पकोस्पादीनांसाधनम्, चापीयज्यादीनांविशेषप्रपञ्चः, त्रिभुजसम्बन्धज्ञानम्, लघुरिक्थगणितम्, उदाहरणानि।	15
4	लघुजातकम् (आदितः 8 अध्यायपर्यन्तम्) - राशिबलम्, ग्रहबलम्, ग्रहमैत्री, ग्रहस्वरूपम्, आधानम्, सूतिका, अरिष्टम्, अरिष्टभङ्गः।	15
5	लघुजातकम् (9 अध्यायतःग्रन्थसमाप्तिपर्यन्तम्) - आयुर्दायः, दशान्तर्दशा, अष्टकवर्गः, प्रकीर्णविषयाः, नाभसयोगाः, वैपरीत्यभावफलम्, स्त्रीजातकम्, निर्याणम्, नष्टजातकम्।	15
6	सरलत्रिकोणमितिलघुजातकयोःव्यावहारिकमध्ययनम् सरलत्रिकोणमितेःव्यावहारिकमध्ययनम्, लघुजातकस्यव्यावहारिकमध्ययनम्	15
कुञ्जिकाशब्दाः/सङ्केतसूत्राणि (Keywords/Tags):सरलत्रिकोणमितिः, ज्या, ग्रहः, राशिः, भावः योगः,		



भाग-स, अनुशासिताध्ययनसंसाधनानि  
(Part C-Learning Resources)

पाठ्यपुस्तकानि, सन्दर्भग्रन्थाः, अन्यसंसाधनानि (Text Books, Reference Books, Other resources)

अनुशासितसहायकपुस्तकानि/ग्रन्थाः/अन्यपाठ्यसंसाधनानि/पाठ्यसामग्री-

1. सरलत्रिकोणमितिः, बलदेवमिश्रः, शारदासंस्कृतसंस्थान, वाराणसी, 2002।
2. सरलत्रिकोणमितिः, कमलाकान्तपाण्डेयः, शारदासंस्कृतसंस्थान, वाराणसी, 2002।
3. लघुजातकम्, डॉ. ब्रह्मानन्दत्रिपाठी, चौखम्भासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी, 2008।
4. बृहज्जातकम्, केदारदत्तजोशी, मोतीलालबनारसीदास, वाराणसी, 2009।

Suggestive digital platforms/ web links-

Suggested equivalent online courses:

भाग- द, अनुशासितमूल्याङ्कनविधिः

(Part D-Assessment and Evaluation)

अनुशासितमूल्याङ्कनविधिः (Suggested Continuous Evaluation Methods) : लिखितपरीक्षा, आन्तरिकमूल्याङ्कनम्,

साक्षात्कारविधिः, वाग्व्यवहारविधिः, वस्तुनिष्ठप्रश्नः, लघूत्तरीयप्रश्ननिर्माणेनभविष्यति


पूर्णाङ्कः (Maximum Marks) : 100

सततव्यापकमूल्याङ्कनाङ्कः (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE) : 30 Marks

विश्वविद्यालयीयपरीक्षाङ्कः (University Exam) (UE): 70 Marks

आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (Internal Assessment) :सततव्यापकमूल्याङ्कनम् (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE)	कक्षापरीक्षणम् : प्रस्तुतिकरणम्/लिखितपरीक्षा/साक्षात्कारविधिः/ वाग्व्यवहारविधिः (Class Test Assignment/Presentation)	30
आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (External Assessment) : : 03:00 विश्वविद्यालयीयपरीक्षा University Exam Section समयः (Time) : 03.00 घण्टा (Hours)	अनुभागअ - बहुविकल्पीयप्रश्नाः Section(A) : Very Short Questions अनुभागब - लघूत्तरीयप्रश्नाः Section (B) : Short Questions	70

	अनुभागस - दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः Section (C) :: Long Questions  योगः 70	
Any remarks/ suggestions:		

  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या स्ना.महाविद्यालय  
उज्जैन (म.प्र.)



## शास्त्री (बी.ए) द्वितीयवर्षम्-शुक्लयजुर्वेदः

भाग-अपरिचयः Part A Introduction		
कार्यक्रमः : पत्रोपाधिः Program: Diploma	कक्षा (Class) : शास्त्री (B.A.)	वर्षम् :द्वितीयवर्षम् Year: II
सत्रम् (Session) : 2022-23		
विषयः (Subject) : शुक्लयजुर्वेदः		
1	पाठ्यक्रमस्यकूटः (Course Code)	V2-SYAJ2T
2	पाठ्यक्रमस्यशीर्षकः (Course Title)	गृह्यसूत्रम्, निरुक्तम्उपनयनविधिः च (Paper II)द्वितीयप्रश्नपत्रम्
3	पाठ्यक्रमस्यप्रकारः (Course Type) (Core Course/ Discipline Specific Elective/Elective/ Generic Elective /Vocational/.....)	मुख्यविषयः (Core Course)
4	पूर्वापेक्षा (Pre-requisite) (if any)	अस्मिन् पाठ्यक्रमे शास्त्रिप्रथमवर्ष (Certificate Programme) परीक्षोत्तीर्णः प्रवेशार्हः।
5	पाठ्यक्रमस्यअध्ययनोपलब्धिः (Course Learning outcomes) (CLO)	उद्देश्यानि छात्रः प्रश्नपत्रस्याध्ययनानन्तरम्अधोलिखितयोग्यतांप्राप्स्यति - <ul style="list-style-type: none"> <li>• छात्रः संस्काराणामूलतत्त्वानिअधीत्यशास्त्रमतंसमाजेस्थापयिष्यति।</li> <li>• छात्रः मन्त्रेषुदैवतनिर्णयकर्तुं भेदनिरुपयितुंचप्रभविष्यति।</li> <li>• उपनयनविधिमधीत्ययज्ञोपवीतसंस्कारसम्पादयितुंक्षमः भविष्यति।</li> <li>• गृह्यसूत्रेसमागताविषयेषुपाण्डित्यंप्राप्यसविधिशास्त्रानुगुणंसंस्कारसम्पादयितुंचप्रभविष्यति।</li> <li>• मन्त्रव्याख्याप्रक्रियायाः मूलं (निर्वचनप्रक्रियाम्) विज्ञायसम्यक्तयाअर्थप्रतिपादयिष्यति।</li> <li>• यज्ञोपवीतसंस्कारयथाविधिसम्पाद्यपौरुहित्यकर्मणाभिनर्जनकर्तुंचप्रभविष्यति।</li> </ul>

6	क्रेडिटमानम् (Credit Value)	6
7	पूर्णांकाः (Total Marks)	Max. Marks: 30 + 70 Min. Passing Marks: 35
भाग-ब, पाठ्यक्रमस्यविषयवस्तुः Part B- Content of the Course		
व्याख्यानस्यसम्पूर्णसङ्ख्या (प्रतिसप्ताहंत्रिकालांशाः) Total No. of Lectures-Tutorials-Practical (in hours per week): 3 सम्पूर्णव्याख्यानकालः- नवतिहोरात्मकः (90 hours)		
L-T-P:		
एककः (Unit)	शीर्षकाः (Topics)	No. of Lectures (1 Hour Each)
1	सहरिहरभाष्यपारस्करगृह्यसूत्रद्वितीयकाण्डस्य 1-8 कण्डिका	15
2	सहरिहरभाष्यपारस्करगृह्यसूत्रद्वितीयकाण्डस्य 9-17 कण्डिका	15
3	निरुक्तंतृतीयाध्यायः (मुकुन्दझाबरक्षीकृतव्याख्या)	15
4	निरुक्तंचतुर्थाध्यायः (मुकुन्दझाबरक्षीकृतव्याख्या)	15
5	निरुक्तंसप्तमाध्यायः (मुकुन्दझाबरक्षीकृतव्याख्या)	15
6	उपनयनपद्धतिः (यजुर्वेदीया)	15
कुञ्जिकाशब्दाः/सङ्केतसूत्राणि (Keywords/Tags) :		
भाग-सअनुशंसिताध्ययनसंसाधनानि (Part C-Learning Resources)		
पाठ्यपुस्तकानि, सन्दर्भग्रन्थाः, अन्यसंसाधनानि (Text Books, Reference Books, Other resources)		
अनुशंसितसहायकपुस्तकानि/ग्रन्थाः/अन्यपाठ्यसंसाधनानि/पाठ्यसामग्री-		
1. पारस्करगृह्यसूत्रम् (सहरिहरभाष्यम्), जगदीशचन्द्रमिश्र, चौखम्बाप्रकाशन, वाराणसी		
2. निरुक्तम्, मुकुन्दझाबरक्षी, निर्णयसागर, मुम्बई		
3. उपनयनपद्धति, गीताप्रेसगोरखपुर		
Suggestive digital platforms/ web links-		
1. <a href="https://nsktu.ac.in">https://nsktu.ac.in</a>		
2. <a href="http://swayam.gov.in">swayam.gov.in</a>		
3. <a href="http://vedicheritage.gov.in/">http://vedicheritage.gov.in/</a> .		
Suggested equivalent online courses:		



भाग- द अनुशासितमूल्याङ्कनविधि:

(Part D-Assessment and Evaluation)

अनुशासितमूल्याङ्कनविधि: (Suggested Continuous Evaluation Methods) : लिखितपरीक्षा, आन्तरिकमूल्याङ्कनम्, साक्षात्कारविधि:, वाग्व्यवहारविधि:, वस्तुनिष्ठप्रश्न:, लघूत्तरीयप्रश्ननिर्माणेनभविष्यति

पूर्णाङ्कः (Maximum Marks) : 100

सततव्यापकमूल्याङ्कनाङ्कः (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE) : 30 Marks


विश्वविद्यालयीयपरीक्षाङ्कः (University Exam) (UE): 70 Marks

आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (Internal Assessment) : सततव्यापकमूल्याङ्कनम् (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE)	कक्षापरीक्षणम् प्रस्तुतिकरणम्/लिखितपरीक्षा/साक्षात्कारविधि:/ वाग्व्यवहारविधि: (Class Test Assignment/Presentation)	30
आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (External Assessment) : : 03:00 विश्वविद्यालयीयपरीक्षा University Exam Section समयः (Time) : 03.00 घण्टा (Hours)	अनुभागअ - बहुविकल्पीयप्रश्नाः Section(A) : Very Short Questions अनुभागब - लघूत्तरीयप्रश्नाः Section (B) : Short Questions अनुभागस - दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः Section (C) : Long Questions योगः 70	70

Any remarks/ suggestions:

## शास्त्री (बीए) द्वितीयवर्षम् न्यायदर्शनम्

भाग-अ परिचयः			
Part A Introduction			
कार्यक्रमः : पत्रोपाधि: Program: Diploma	कक्षा (Class) : शास्त्री (B.A.)	वर्षम् :द्वितीयवर्षम् Year: II	सत्रम् (Session) : 2022-23
विषयः (Subject) : न्यायदर्शनम्			
1	पाठ्यक्रमस्य कूटः (Course Code)	D2NYDR2T	
2	पाठ्यक्रमस्य शीर्षकः (Course Title)	तर्कभाषा (Paper II) द्वितीयप्रश्नपत्रम्	
3	पाठ्यक्रमस्य प्रकारः (Course Type) (Core Course/ Discipline Specific Elective/ Elective/ Generic Elective /Vocational/.....)	मुख्यविषयः (Core Course)	
4	पूर्वापेक्षा (Pre-requisite) (if any)	अस्मिन् पाठ्यक्रमे शास्त्री (Certificate Programme) परीक्षोत्तीर्णः प्रवेशार्हः।	
5	पाठ्यक्रमस्य अध्ययनोपलब्धिः (Course Learning outcomes) (CLO)	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. न्यायस्य सामान्यज्ञानाय प्रवेशद्वारभूतं ज्ञानम्</li> <li>2. छात्राः न्यायदर्शनं सम्यक् ज्ञातुमर्हन्ति।</li> <li>3. न्यायस्य अन्यानां प्रारूपं किञ्च सामूहिकं ज्ञानं भविष्यति।</li> <li>4. छात्राणां न्यायतत्त्वज्ञाने उत्कर्षः भविष्यति।</li> <li>5. आजीविकार्थं छात्राणां बौद्धिक विकासः भविष्यति।</li> <li>6. छात्राः तार्किकः कुशलोपदेष्टारः कुशलवक्तारः आस्तिकाः ईश्वरवादीनः वा भवितुमर्हन्ति।</li> </ol>	
6	क्रेडिटमानम् (Credit Value)	6	
7	पूर्णांकाः (Total Marks)	Max. Marks: 30 + 70	Min. Passing Marks: 35

  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
 प्राध्यापक, संस्कृत  
 शा. कन्या स्ना. महाविद्यालय  
 उज्जैन (म.प्र.)



**भाग-ब, पाठ्यक्रमस्य विषयवस्तु:**  
**Part B- Content of the Course**

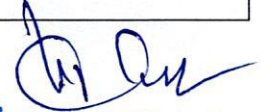
व्याख्यानस्य सम्पूर्णसङ्ख्या (प्रतिसप्ताहं त्रिकालांशाः)

**Total No. of Lectures-Tutorials-Practical (in hours per week): 3**

सम्पूर्णव्याख्यानकालः- नवतिहोरात्मकः (90 hours)

**L-T-P:**

एककः (Unit)	शीर्षकाः (Topics)	No. of Lectures (1 Hour Each)
1	१. आरम्भात् प्रत्यक्षप्रमाणनिरूपणपर्यन्तम् (मंगलवादः, अनुबन्धचतुष्टयः, पदार्थविभागः, त्रिविधशास्त्रप्रवृत्तिः, लक्षणविचारः, प्रमालक्षणम्, प्रमा, करणम्, कारणम्, अन्यथासिद्धः, कारणत्रैविध्यम्, अयुतसिद्धः, समवायिकारणम्, असमवायिकारणम्, निमित्तकारणम्, धारावाहिकज्ञानम्, प्रत्यक्षलक्षणम्, निर्विकल्पकज्ञानम्, सन्निकर्षनिरूपणम्, अलौकिक सन्निकर्षः)	15
2	२. अनुमानप्रकरणम् (अनुमानशब्दार्थः, अनुमानलक्षणम्, व्याप्तिः, उपाधिः, लिंगपरामर्शः, अनुमानप्रक्रिया, पञ्चावयव, त्रिविधानुमानम्, हेत्वाभासः)	15
3	३. उपमानादारभ्य प्रामाण्यवादपर्यन्तम् (उपमानप्रमाणम्, उपमानप्रक्रिया, वाक्यनिरूपणम्, पदार्थज्ञानप्रक्रिया, वाक्यार्थज्ञानप्रक्रिया, शब्दप्रामाण्यविचारः, शक्यार्थविचारः, अभिहितान्ववादः, अन्विताभिधानवादः, अर्थापत्तिः, अभावप्रमाणम्, प्रामाण्यवादः)	15
4	४. प्रमेयनिरूपणम् (आत्मनिरूपणम्, शरीरनिरूपणम्, इन्द्रियनिरूपणम्, अर्थनिरूपणम्, द्रव्यनिरूपणम्, पृथ्वी, पाकवादः, जलम्, तेजस्, वायुः, परमाणुसिद्धिः, आकाशः, कालः, दिशा, आत्मा, मनस्, गुणनिरूपणम्, कर्मनिरूपणम्, सामान्यम्, विशेषः, समवायः, अभावः, बुद्धिनिरूपणम्, ख्यातिपञ्चकम्, स्मरणम्, स्मृतिः, मनोनिरूपणम्, प्रवृत्ति, दोषः, प्रेत्यभावः, फलम्, दुःखम्, अपवर्गः)	15
5	५. अवशिष्टपदार्थनिरूपणम् (संशयः, प्रयोजनम्, दृष्टान्तः, सिद्धान्तः, अवयवः, तर्कम्, निर्णयः, वादः, जल्पः, वितण्डा, हेतवाभासः, छलम्, जातिः, निग्रहस्थानम्)	15
6	६. तर्कभाषायाः व्यावहारिकमध्ययनम् (केशवमिश्रस्य परिचयः, प्रमाणप्रक्रिया, तर्कप्रक्रिया, कथाप्रक्रिया, शास्त्रार्थः)	15

  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या स्ना. महाविद्यालय  
उज्जैन (म.प्र.)



कुञ्जिकाशब्दाः/सङ्केतसूत्राणि (Keywords/Tags) : तर्कभाषा, न्यायः, प्रमाणम्, तर्कः, वादः, कथा, हेत्वाभासः

**भाग-स अनुशंसिताध्ययनसंसाधनानि**  
**(Part C-Learning Resources)**

पाठ्यपुस्तकानि, सन्दर्भग्रन्थाः, अन्यसंसाधनानि (Text Books, Reference Books, Other resources)

अनुशंसितसहायकपुस्तकानि/ग्रन्थाः/अन्यपाठ्यसंसाधनानि/पाठ्यसामग्री-

1. तर्कभाषा- केशवमिश्रः- व्याख्याकार, डॉ. गजाननशास्त्रिमुसलगावस्कर - चौखम्भा-सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी (उ.प्र.)
2. तर्कभाषा- केशवमिश्रः- व्याख्याकार, डॉ. राकेश शास्त्री - चौखम्भा-ओरियन्टलिया प्रकाशनम्, वाराणसी (उ.प्र.)
3. न्यायशास्त्र का इतिहास - डॉ ब्रह्ममित्र अवस्थी - इन्दु - प्रकाशन , दिल्ली

**Suggestive digital platforms/ web links-**

1. <https://nsktu.ac.in>
2. [swayam.gov.in](http://swayam.gov.in)

**Suggested equivalent online courses:**

**भाग- द अनुशंसितमूल्याङ्कनविधिः**  
**(Part D-Assessment and Evaluation)**

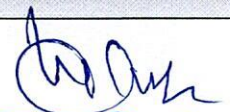
अनुशंसितमूल्याङ्कनविधिः (Suggested Continuous Evaluation Methods) : लिखितपरीक्षा,  
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्, साक्षात्कारविधिः, वाग्व्यवहारविधिः, वस्तुनिष्ठप्रश्नः, लघूत्तरीयप्रश्ननिर्माणेन भविष्यति  
पूर्णाङ्काः (Maximum Marks) : 100

सततव्यापकमूल्याङ्कनाङ्काः (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE) : 30 Marks

विश्वविद्यालयीयपरीक्षाङ्काः (University Exam) (UE): 70 Marks

आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (Internal Assessment) : सततव्यापकमूल्याङ्कनम् (Continuous Comprehensive Evaluation) (CCE)	कक्षा परीक्षणम् : प्रस्तुतिकरणम्/लिखितपरीक्षा/साक्षात्कारविधिः/ वाग्व्यवहारविधिः (Class Test Assignment/Presentation)	30
आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (External Assessment) : : 03:00 विश्वविद्यालयीयपरीक्षा University Exam Section समयः (Time) : 03.00 घण्टा (Hours)	अनुभाग अ - बहुविकल्पीयप्रश्नाः Section(A) : Very Short Questions  अनुभाग ब - लघूत्तरीयप्रश्नाः Section (B) : Short Questions  अनुभाग स - दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः Section (C) : Long Questions  योगः 70	70

**Any remarks/ suggestions:**

  
**डॉ. वन्दना त्रिपाठी**  
प्राध्यापक, संस्कृत  
शा. कन्या स्ना.महाविद्यालय  
उज्जैन (म.प्र.)



सैद्धांतिक प्रश्नपत्र

भाग अ . परिचय			
कार्यक्रम : डिप्लोमा	कक्षा: बी.ए./शास्त्री द्वितीय वर्ष	वर्ष : 2022	सत्र : 2022-23
डिप्लोमा		विषय: कर्मकाण्डविधानम्	
1	पाठ्यक्रम का कोड		
2	पाठ्यक्रम का शीर्षक	व्रतपूर्वोत्सव-विमर्शः (प्रश्नपत्र 1)	
3	पाठ्यक्रम का प्रकार :(कोर कोर्स/इलेक्टिव/जेनेरिक इलेक्टिव/वोकेशनल/.....)	कोर - 1 (प्रथमप्रश्नपत्रम्)	
4	पूर्वापेक्षा (Prerequisite) (यदि कोई हो)	एतस्मिन् पाठ्यक्रमे बी.ए. / शास्त्री प्रमाणपत्रपरीक्षोत्तीर्णः (प्रथमवर्षोत्तीर्णः) प्रवेशाय अर्हः अस्ति।	
5	पाठ्यक्रम अध्ययन की परिलब्धियां (कोर्स लर्निंग आउटकम) (CLO)	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. व्रतपूर्वोत्सवानां विधान-ज्ञानम्</li> <li>2. जीवनोत्कर्षाय व्रतपूर्वोत्सवानां वैज्ञानिकता-प्रतिपादनम्</li> <li>3. आत्मनः सर्वेषां च कल्याणम्</li> <li>4. सामाजिकसमरसतायाः वर्धनम्</li> <li>5. प्रायश्चित्तविधिना शुद्धीकरणम्</li> <li>6. पर्यावरणसंरक्षणार्थम् अभिप्रेरकः</li> <li>7. आजीविकाप्राप्तये सहायकः</li> <li>8. भारतस्य समन्वितसंस्कृतेः गौरवस्य च परिज्ञानम्</li> </ol>	
6	क्रेडिट मान	04	
7	कुल अंक	अधिकतम अंकः 30+70	न्यूनतम उत्तीर्ण अंकः 35
भाग ब- पाठ्यक्रम की विषयवस्तु			
व्याख्यान की कुल संख्या-ट्यूटोरियल- प्रायोगिक (प्रति सप्ताह घंटे में): L-T-P:			
इकाई	विषय	व्याख्यान की संख्या	
I	व्रतपूर्वोत्सवपरिचयः - (क) व्युत्पत्तिः, स्वरूपं महत्वञ्च (ख) अन्तः सम्बन्धः (ग) व्रतारम्भनियमाः (विधि-निषेधौ) (घ) व्रतभङ्गे प्रायश्चित्तविचारः	12	
II	वर्षावधित्थ्यन्तर्गतानि प्रमुखानि व्रतानि उद्यापनविधिश्च - (क) सङ्कष्ट-चतुर्थी (ख) एकादशी (ग) प्रदोषः (घ) पूर्णिमा	12	
III	विशिष्टित्थ्यन्तर्गतानि विधानानि उद्यापनानि च - (क) अक्षयतृतीया (ख) हरितालिका (ग) करकचतुर्थी (घ) ऋषिपञ्चमी (ङ) नागपञ्चमी (च) अनन्तचतुर्दशी (छ) वटसावित्री	12	
IV	सप्तवार-व्रतोद्यापनविधानानि	12	
V	विशिष्ट-व्रतपूर्वोत्सवप्रयोगाः -	12	

Dr. Vandana Tripathi  
Professor, Sanskrit Department.  
Govt. Girls PG College, Ujjain, M.P.



(क) वसन्तपञ्चमी (ख) जन्माष्टमी (ग) श्रीरामनवमी (घ) विजयादशमी (ङ) महाशिवरात्रि: (च) होलिकोत्सव: (छ) दीपावली (ज) मकरसङ्क्रान्ति:		
<b>सार बिंदु (की बर्ड)/टैग:</b>		
<b>भाग स- अनुशंसित अध्ययन संसाधन</b>		
पाठ्य पुस्तकें, संदर्भ पुस्तकें, अन्य संसाधन		
<p>1. अनुशंसित सहायक पुस्तकें /ग्रन्थ/अन्य पाठ्य संसाधन/पाठ्य सामग्री: लेखक उपनाम, प्रथमाक्षर "पुस्तक शीर्षक", , प्रकाशक नाम, शहर/ संस्करण नं. (यदि कोई हो)।</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>व्रतोद्यापनकौमुदी – खेमराज श्रीकृष्णदास, मुम्बई</li> <li>व्रत परिचय – गीताप्रेस गोरखपुर</li> <li>भारतीय व्रतोत्सव आचार्य श्री पुरुषोत्तम शर्मा चतुर्वेदी, चौखम्बा विद्या भवन वाराणसी</li> <li>व्रतार्क – पं. महेशदत्त त्रिपाठी, चौखम्बा विद्या भवन वाराणसी</li> <li>श्री व्रतराज: श्री विश्वनाथ शर्मा, खेमराज श्रीकृष्णदास, मुम्बई</li> <li>व्रतोत्सवचन्द्रिका – पं. गणेशराम भारत धर्म प्रेस बनारस</li> <li>ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चय:- लेखक एवं प्रकाशक - शास्त्री यज्ञदत्त दुर्गाशंकर ठाकर, अरुण यज्ञदत्त शास्त्री</li> <li>पौरोहित्यकर्मपद्धति: - मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी</li> <li>एकादशी व्रत का महात्म्य – गीताप्रेस गोरखपुर</li> <li>पाण्डित्यपूजा प्रकाश – आचार्य अखिलेश द्विवेदी, राष्ट्रीय संस्कृत महाविद्यालय माटूंगा मुम्बई</li> <li>नित्यकर्म पूजा प्रकाश: - पं. लाल बिहारी मिश्र, गीताप्रेस गोरखपुर</li> <li>त्योहारपद्धति – हरिशंकर दीक्षित शर्मा, मैशीन प्रिंटिंगप्रेस मुरादाबाद</li> </ol> <p>2. अनुशंसित डिजिटल प्लेटफॉर्म वेब लिंक</p>		
<b>अनुशंसित समकक्ष ऑनलाइन पाठ्यक्रम:</b>		
<b>भाग द - अनुशंसित मूल्यांकन विधियां:</b>		
<p>अनुशंसित सतत मूल्यांकन विधियां: अधिकतम अंक: 100 सतत व्यापक मूल्यांकन (CCE) अंक : 30 विश्वविद्यालयीन परीक्षा (UE) अंक: 70</p>		
आंतरिक मूल्यांकन: सतत व्यापक मूल्यांकन (CCE):	क्लास टेस्ट असाइनमेंट/ प्रस्तुतीकरण (प्रेजेंटेशन)	30 कुल अंक :
आकलन : विश्वविद्यालयीन परीक्षा: समय- 03.00 घंटे	अनुभाग (अ): अति लघु प्रश्न अनुभाग (ब): लघु प्रश्न अनुभाग (स): दीर्घ उत्तरीय प्रश्न	70 कुल अंक 75
<b>कोई टिप्पणी/सुझाव:</b>		

Dr. Vandana Tripathi  
Professor, Sanskrit Department.  
Govt. Girls PG College, Ujjain, M.P.



प्रायोगिक प्रश्नपत्र

भाग अ . परिचय			
कार्यक्रम : डिप्लोमा	कक्षा: बी.ए./शास्त्री द्वितीय वर्ष	वर्ष : 2022	सत्र : 2022-23
डिप्लोमा	विषय: कर्मकाण्ड विधानम्		
1	पाठ्यक्रम का कोड		
2	पाठ्यक्रम का शीर्षक	व्रतपूर्वोत्सव-विमर्शः (प्रश्नपत्र 1)	
3	पाठ्यक्रम का प्रकार :(कोर कोर्स/इलेक्टिव/जेनेरिक इलेक्टिव/वोकेशनल/.....)	कोर - 1 (प्रथमप्रश्नपत्रम्)	
4	पूर्वापेक्षा (Prerequisite) (यदि कोई हो)	एतस्मिन् पाठ्यक्रमे बी.ए. / शास्त्री प्रमाणपत्रपरीक्षोत्तीर्णः (प्रथमवर्षोत्तीर्णः ) प्रवेशाय अर्हः अस्ति।	
5	पाठ्यक्रम अध्ययन की परिलब्धियां (कोर्स लर्निंग आउटकम) (CLO)	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. व्रतपूर्वोत्सवानां विधान-ज्ञानम्</li> <li>2. जीवनोत्कर्षाय व्रतपूर्वोत्सवानां वैज्ञानिकता-प्रतिपादनम्</li> <li>3. आत्मनः सर्वेषां च कल्याणम्</li> <li>4. सामाजिकसमरसतायाः वर्धनम्</li> <li>5. प्रायश्चित्तविधिना शुद्धीकरणम्</li> <li>6. पर्यावरणसंरक्षणार्थम् अभिप्रेरकः</li> <li>7. आजीविकाप्राप्तये सहायकः</li> <li>8. भारतस्य समन्वितसंस्कृतेः गौरवस्य च परिज्ञानम्</li> </ol>	
6	क्रेडिट मान	02	
7	कुल अंक	अधिकतम अंकः	न्यूनतम उत्तीर्ण अंकः
भाग ब- पाठ्यक्रम की विषयवस्तु			
व्याख्यान की कुल संख्या-ट्यूटोरियल- प्रायोगिक (प्रति सप्ताह घंटे में): L-T-P:			
क्रमसंख्या	विषय	व्याख्यान की संख्या	
1	एकादशी व्रतकथा:	30 घंटा:	
2	प्रदोषव्रतोद्यापनप्रयोगः		
3	श्रीपार्थिवेश्वरशिवपूजनसहितं हरितालिकाव्रतकथा		
4	ऋषिपञ्चमीव्रत-विधानम्		
5	वटसावित्रीव्रतविधिः		
6	सोमवारव्रतोद्यापनविधानम्		
7	गुरुवारव्रतोद्यापनविधानम्		
8	वसन्तपञ्चम्यां श्रीसरस्वतीपूजनपूर्वकं वाक् संस्कारविधिः		
9	श्रीरामजन्मोत्सवपूजनविधिः		
10	दीपावलीपर्वणि अष्टविधलक्ष्मीपूजनम्		
सार बिंदु (की बर्ड)/टिपः			

Dr. Vandana Tripathi  
Professor, Sanskrit Department.  
Govt. Girls PG College, Ujjain, M.P.



**भाग स- अनुशासित अध्ययन संसाधन**

पाठ्य पुस्तकें, संदर्भ पुस्तकें, अन्य संसाधन

**3. अनुशासित सहायक पुस्तकें /ग्रन्थ/अन्य पाठ्य संसाधन/पाठ्य सामग्री:**

लेखक उपनाम, प्रथमाक्षर "पुस्तक शीर्षक", , प्रकाशक नाम, शहर/ संस्करण नं. (यदि कोई हो)।

1. व्रतोद्यापनकौमुदी – खेमराज श्रीकृष्णदास, मुम्बई
  2. व्रत परिचय – गीताप्रेस गोरखपुर
  3. भारतीय व्रतोत्सव आचार्य श्री पुरुषोत्तम शर्मा चतुर्वेदी, चौखम्बा विद्या भवन वाराणसी
  4. व्रतार्क – पं. महेशदत्त त्रिपाठी, चौखम्बा विद्या भवन वाराणसी
  5. श्री व्रतराजः श्री विश्वनाथ शर्मा, खेमराज श्रीकृष्णदास, मुम्बई
  6. व्रतोत्सवचन्द्रिका – पं. गणेशराम भारत धर्म प्रेस बनारस
  7. ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः- लेखक एवं प्रकाशक - शास्त्री यज्ञदत्त दुर्गाशंकर ठाकर, अरुण यज्ञदत्त शास्त्री, बालुकेश्वर संस्कृत पाठशाला
  8. पौरोहित्यकर्मपद्धतिः - मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी
  9. एकादशी व्रत का माहात्म्य – गीताप्रेस गोरखपुर
  10. पाण्डित्य पूजा प्रकाश – आचार्य अखिलेश द्विवेदी, राष्ट्रीय संस्कृत महाविद्यालय माटुंगा मुम्बई
  11. नित्यकर्म पूजा प्रकाशः - पं. लालबिहारी मिश्र, गीताप्रेस गोरखपुर
  12. त्योहारपद्धति – हरिशंकर दीक्षित शर्मा, मैशीन प्रिंटिंगप्रेस मुरादाबाद
4. अनुशासित डिजिटल प्लेटफॉर्म वेब लिंक

**अनुशासित समकक्ष ऑनलाइन पाठ्यक्रमः**

**भाग द - अनुशासित मूल्यांकन विधियां:**

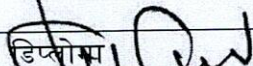
**अनुशासित सतत मूल्यांकन विधियां:**

आन्तरिक मूल्यांकन	अंक	बाह्य मूल्यांकन	अंक
कक्षा में संवाद / प्रश्नोत्तरी		प्रयोगिक मौखिकी (वायवा)	
उपस्थिति		प्रायोगिक रिकॉर्ड फाइल	
असाइनमेंट (चार्ट/मॉडल/सेमिनार/ग्रामीणसेवा/ प्रौद्योगिकी प्रसार/भ्रमण (कस्कर्शन) की रिपोर्ट)		टेबलवर्क/ प्रयोग	
कुल अंक			

**कोई टिप्पणी/सुझावः**

**सैद्धांतिक प्रश्नपत्र**

**भाग अ - परिचय**

कार्यक्रम : डिप्लोमा	कक्षा: बी.ए./शास्त्री द्वितीय वर्ष	वर्ष : 2022	सत्र : 2022-23
		विषय: कर्मकाण्डविधानम्	

Dr. Vandana Tripathi  
Professor, Sanskrit Department.  
Govt. Girls PG College, Ujjain, M.P.



महर्षिपाणिनिसंस्कृतवैदिकविश्वविद्यालयः  
देवासमार्गः, उज्जैनम् (म.प्र.) 456010

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री एकीकृतपाठ्यक्रमः  
वार्षिकपरीक्षापाठ्यक्रमः



**C.B.C.S.**

(विकल्पाधारितक्रेडिटप्रणाली)

**2022-23**

शिक्षाशास्त्रविभागः

महर्षिपाणिनिसंस्कृतवैदिकविश्वविद्यालयः, देवासमार्गः, उज्जैनम् (म.प्र.)

अणुसङ्केतः - [regpsvmp@rediffmail.com](mailto:regpsvmp@rediffmail.com),

अन्तर्जालपुटम् - [www.mpsvv.ac.in](http://www.mpsvv.ac.in)

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) एकीकृतपाठ्यक्रमः

वार्षिकपरीक्षापाठ्यक्रमः

सत्र 2023-2024

पाठ्यक्रमस्वरूपम्		
क्रमांकः	विषयः	पूर्णांकाः
<b>द्वितीयवर्षस्य कृते</b>		
प्रथमपत्रम्	आधारपाठ्यक्रमः - I (हिन्दी भाषा और महिला सशक्तीकरण)	100
द्वितीयपत्रम्	आधारपाठ्यक्रमः - II (अंग्रेजी भाषा तथा स्टार्ट-अप एवं उद्यमिता)	100
तृतीयपत्रम्	मुख्यविषयः - I (साहित्य/नव्यव्याकरण/सिद्धान्त ज्योतिष/फलित ज्योतिष/शुक्लयजुर्वेद)	100
चतुर्थपत्रम्	मुख्यविषयः - II (साहित्य/नव्यव्याकरण/सिद्धान्त ज्योतिष/फलित ज्योतिष/शुक्लयजुर्वेद)	100
पञ्चमपत्रम्	गौण विषयः - संस्कृतव्याकरणम्	100
षष्ठपत्रम्	वैकल्पिक विषयः-हिन्दी साहित्य/अङ्ग्रेजी साहित्य/कर्मकाण्ड/अनुप्रयोग(कम्प्युटर एप्लिकेशन)	100
सप्तमपत्रम्	व्यावसायिक विषयः - व्यक्तित्वविकासः	100
अष्टमपत्रम्	परियोजना / इन्टर्नशिप / प्रशिक्षुता / फील्डवर्क	100
नवमपत्रम्	मुख्यविषयः - शिक्षाशास्त्र I (भारतीयशिक्षामनोविज्ञानम्)	100
दशमपत्रम्	मुख्यविषयः - शिक्षाशास्त्र II (पाश्चात्यशिक्षामनोविज्ञानम् मूल्याकलनश्च)	100
	प्रायोगिकमनोविज्ञानम्	100



## द्वितीयवर्षस्य प्रायोगिककार्यम्

परियोजना	100 अङ्काः
१. सामाजिकचेतनाशोभायात्रा - 10 अङ्काः	
२. कला शिल्पाश्च - 10 अङ्काः	
३. सांस्कृतिकगतिविधयः - 10 अङ्काः	
४. वागवर्धिनीपरिषद् - 10 अङ्काः	
५. क्रीडाः - 10 अङ्काः	
६. शैक्षिकपत्रिकाः - 10 अङ्काः	
७. शिक्षानीतिसम्बद्धाभिलेखाः/ वार्तापत्राणां सम्पादकीयानि -10 अङ्काः	
८. माध्यमिकसंस्कृतपाठ्यपुस्तकसमीक्षा - 10 अङ्काः	
९. शीघ्रपठनाभ्यासः - 10 अङ्काः	
१०. निबन्धलेखनम् – समसामयिक/सांस्कृतिक/शैक्षिक -10 अङ्काः	
<b>प्रायोगिकशिक्षामनोविज्ञानम् –</b>	<b>100</b>
1. अभिलेखः - 60 अङ्काः	
1.1 दर्पणरेखाङ्कनम् - 15 अङ्काः	
1.2 अवधानपरीक्षणम् - 15 अङ्काः	
1.3 अभिक्षमता परीक्षणम् - 15 अङ्काः	
1.4 रुचिपरीक्षणम् - 15 अङ्काः	
2. वाक्परीक्षा - 40 अङ्काः	

### ● सामाजिकचेतनाशोभायात्रा –

जनजागरणाय वर्षे एकदा सर्वैर्भवं कमपि सामाजिकविषयमादाय संस्कृतवचसांसयोषम् आचरणं कारणीयम् ।

### ● कला शिल्पं च –

भारतीयानां चतुष्पष्टिकलानां परिचयपुरस्सरं दिनत्रयात्मिका शिक्षणोपकरणनिर्माणविषयिणी कार्यशाला आयोजनीया ।

### ● सांस्कृतिकगतिविधयः –

भारते प्रचलितानां लोककलानां परिचयपूर्वकं कस्यचिदेकस्य गतिविधेः अभिव्यक्तीकरणम् ।

### ● वागवर्धिनीपरिषद् –

प्रतिसप्ताहं कमप्येकं शास्त्रीयविषयं स्वीकृत्य समेषां भागग्रहणम् परीक्षणीयम् ।

### ● क्रीडाः –

प्राचीनभारतीयप्रचलितक्रीडानां परिशीलनं विधाय कस्याश्चित् एकस्याः क्रीडायाः इतिहासं, क्रीडापद्धतिं, क्रीडानियमान् च प्रदर्श्य प्रतिवेदनसमर्पणम् ।

### ● शिक्षानीतिसम्बद्धाभिलेखाः/ वार्तापत्राणां सम्पादकीयानि -

लिखितप्रतिवेदनं विंशतिपृष्ठाधिकं स्वीकरणीयम् ।

● **शैक्षिकपत्रिका:-**

शैक्षिकपत्रिकाणां नामानि प्रकाश नादिसंग्रहपुरस्सरं कस्याश्चिदेकस्याः शैक्षिक पत्रिकायः विषये विंशतिपृष्ठात्मकं समीक्षणं स्वीकरणीयम् ।

● **माध्यमिकसंस्कृतपाठ्यपुस्तकसमीक्षा -**

विद्यालये प्रचलितस्य कस्यचिदेकस्य संस्कृतपुस्तकस्य समीक्षा विंशतिपृष्ठेषु विधातव्या ।

● **दीक्षापुस्तकानि / सम्भाषणसंदेशः / चन्दामामा (संस्कृतम्)**

● **प्रायोगिकशिक्षामनोविज्ञानम् -**

दर्पणरेखाङ्कन-अवधान-अभिक्षमता-रुचिपरीक्षणं कृत्वा अभिलेखः समर्पणीयं तदाधारेण वाक्परीक्षा च स्वीकरणीया ।

**नियमावलिः -**

1. मध्यप्रदेशशासनस्य केन्द्रीय अध्ययनमण्डलद्वारानिर्धारितपाठ्यक्रमः एवं शिक्षाशास्त्र विषयस्य प्रश्नपत्रद्वयं यथास्वरूपं स्वीकृतः ।
2. प्रथमवर्षानुगुणम् अस्मिन् वर्षे समाननियमाः परिपाल्यते ।

**प्रवेशनियमाः -**

प्रथमवर्षे परीक्षायाम् उत्तीर्णछात्राः ।

**शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) परीक्षायोजना -**

1. शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) परीक्षायां आधारपाठ्यक्रमम् आधुनिकविषयश्च विहाय अन्येषां प्रश्नपत्राणां माध्यमं संस्कृतं भविष्यति ।
2. शास्त्री शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) परीक्षायां प्रतिवर्षम् उत्तीर्णतायै 35% अङ्काः निर्धारिताः । श्रेणीनिर्धारणं चतुर्थवर्षे परीक्षान्ते भविष्यति ।
3. उत्तीर्णतायै समष्टिरूपेण प्रतिशतं 35, प्रतिपत्रं च 20 प्रतिशतम् अङ्का अपेक्षिताः ।
4. आन्तरिकमूल्याङ्कने सैद्धान्तिकपरीक्षायां च पृथक-पृथक उत्तीर्णता आवश्यकी ।
5. आन्तरिकमूल्याङ्कने उत्तीर्णः एव सैद्धान्तिकपरीक्षायां सम्मेलितुमर्हः ।

**प्रश्नपत्र निर्माणयोजना -**

सामान्यतया प्रतिप्रश्नपत्रं निम्नानुसारं त्रिविधाः प्रश्नाः भविष्यन्ति । तत्र प्रतिप्रश्नं एको विकल्पोऽनिवार्यः ।

नियमितच्छात्राणां कृते		
1.	बहुविकल्पीयप्रश्नाः	5 x 2 = 10
2.	लघूत्तरीयप्रश्नाः	5 x 4 = 20
3.	दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः	5 x 8 = 40
योगः		= 70
आन्तरिक मूल्याङ्कनम्		30
महायोगः		100



## श्रेणिनिर्धारणम्

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) परीक्षायां सर्वेष्वपि वर्षेषु प्राप्ताङ्कानां योगाधारेण निम्नलिखितरूपेण श्रेणिनिर्धारणं भविष्यति -

1. 60 प्रतिशतम्, ततो वा अधिकाङ्कानां च प्राप्या प्रथमश्रेणिनिर्धारणम् ।
2. 45 प्रतिशतम् ततो वा अधिकाङ्कानां किन्तु 60 प्रतिशतम् अङ्केभ्यो न्यूनङ्कानां प्राप्या च द्वितीयश्रेणिनिर्धारणम् ।
3. 33 प्रतिशतम् ततो वा अधिकाङ्कानां किन्तु 45 प्रतिशतम् अङ्केभ्यो न्यूनङ्कानां प्राप्या च तृतीयश्रेणिनिर्धारणम् ।

## उपस्थितिः

प्रतिसत्रं सैद्धान्तिकपत्रेषु 80%, प्रायोगिककार्येषु- 90%, उपस्थितिः च सर्वथा अनिवार्या । अत्र अन्यः कोऽपि अवकाशः अनुमतो न भविष्यति ।

## अवधातव्यम्

1. शिक्षण-परीक्षयोः माध्यमभाषा संस्कृतम् एव ।
2. प्रत्येक सत्रे सैद्धान्तिकपत्राणां परीक्षार्थं त्रिघण्टात्मकः कालावधिः निश्चितः ।

## शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) द्वितीयवर्षम्

विषयः - शिक्षाशास्त्रम्

प्रश्नपत्रक्रमाङ्कः - नवमः

भारतीयशिक्षामनोविज्ञानम्

पूर्णाङ्कः 100

Programme	Shastri-Shikshashastri	Programme Code	SH-SHKS
Year	2 <sup>nd</sup>	Marks	70+30=100
Course Title	भारतीयशिक्षामनोविज्ञानम्	Hours	60
Course Code	E1BAED3T	Credits	6
Paper No	09	Paper Code	

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः -

- अधिगन्तुरूपेण बालकस्य विकासः ज्ञातुं भारतीयशिक्षामनोविज्ञानस्य प्रयोगे समर्थाः स्युः ।
- मनोविज्ञान - शिक्षामनोविज्ञानयोः विभिन्नतायाः अवगमने योग्याः भवेयुः ।
- अधिगमस्य प्रकृतिप्रक्रिययोः अधिगम्यभावोत्पादककारकाणां च अवगमने योग्याः भवेयुः ।
- भारतीयशिक्षामनोविज्ञाने वैयक्तिक भिन्नताः अवगन्तुं शक्नुयुः ।
- अभिप्रेरणायाः अधिगमप्रक्रियायाश्च अवगमने समर्थाः जायेरन् ।
- भारतीयशिक्षामनोविज्ञानाधारिता बुद्धिः मानसिकप्रक्रियां च ज्ञातुं समर्थाः स्युः ।
- भारतीयशिक्षामनोविज्ञानानुसारेण व्यक्तित्वस्य प्रकृतिः मानसिक स्वास्थ्यस्य च महत्त्वं जानीयुः ।

भारतीयशिक्षामनोविज्ञानम्		अङ्काः	घण्टा	क्रेडिट्
एककः 1	भारतीयशिक्षामनोविज्ञानस्य परिचयः	14	12	6
	1.1 सम्प्रत्ययः उद्भवः विकासश्च ।			
	1.2 शिक्षामनोविज्ञानस्य प्राचीन अध्ययनपद्यतयः ।			
	1.3 भारतीयशिक्षामनोवैज्ञानिकसंप्रत्ययानाम् परिचयः ।			
	1.4 भारतीयपश्चात्याश्रितशिक्षामनोविज्ञानस्य तुलनात्मकं परिचयः ।			
	1.5 भारतीयशिक्षामनोवैज्ञानिकानां परिचयः ।(वादाः)			
एककः 2	भारतीयशिक्षामनोविज्ञाने अभिवृद्धिः विकासश्च	14	12	
	2.1 वैयक्तिकभिन्नता विशिष्टबालकानाञ्च -सम्प्रत्ययः शैक्षिकनिहितार्थः च ।			
	2.2 अभिवृद्धि-विकासस्य च सम्प्रत्ययः ।			
	2.3 भारतीयपरिप्रेक्ष्ये विकासस्य अवस्थाः ।			
	2.4 पञ्चकोशात्मकविकासः, व्यष्टितः परमेष्ठीगतविकासश्च ।			



	2.5 वंशानुक्रमः वातावरणश्च ।		
एककः 3	अधिगमः अभिप्रेरणा च – सम्प्रत्ययः सिद्धान्तश्च 3.1 अधिगमस्य सम्प्रत्ययः । 3.2 अधिगमसिद्धान्ताः तेषां शैक्षिकनिहितार्थाश्च । 3.3 भारतीयदर्शनेषु अधिगमप्रक्रिया । 3.4 अभिप्रेरणायाः सम्प्रत्ययःसिद्धान्ताश्च । 3.5 अभिप्रेरणायाः प्रकाराः आन्तरिकी बाह्या च ।	14	12
एककः 4	बुद्धेः संप्रत्ययः सिद्धान्तश्च । 4.1 बुद्धेः-सम्प्रत्ययः सिद्धान्ताश्च । 4.2 बुद्धेः प्रकाराः । 4.3 श्रीमद्भगवद्गीता बुद्धिश्च । 4.4 भारतीयदर्शनेषु बुद्धिः । 4.5 भारतीयदृष्ट्या पाश्च्यदृष्ट्या बुद्धेः मूल्यांकनम् ।	14	12
एककः 5	व्यक्तित्वं मानसिकस्वास्थ्यश्च । 5.1 भारतीय दार्शनिकचिन्तने व्यक्तित्वविमर्शः । 5.2 व्यक्तित्वं – सम्प्रत्ययः सिद्धान्ताश्च । 5.3 व्यक्तित्वस्यनिर्धारकतत्वानि । 5.4 व्यक्तित्वस्य प्रकाराः मूल्यांकनं च । 5.5 गीतायामुपनिषत्सु व्यक्तित्वविमर्शः ।	14	12
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		30	
आन्तरिकमूल्यांकनाय प्रायोगिकपरामर्शाः- 1. कश्चिदेकं भारतीयशिक्षामनोविज्ञानविधिः प्रयुज्य तत्प्रतिवेदनसमर्पणम् । 2. भारतीयपाश्चात्यमनोविज्ञानस्य तुलनात्मकमध्ययनम् । 3. भारतीयशिक्षामनोविज्ञानसंबद्धश्लोकानां सङ्कलनम् ।			
अनुशंसितग्रन्थाः –			
1. प्राचीन भारतीय शिक्षा पद्धति, लज्जाराम तोमर, सुरुचि प्रकाशन, नई दिल्ली । 2. बी. श्रीनिवासपद्ममित्रः, शिक्षायाः मनोवैज्ञानिक आधाराः, जगदीशसंस्कृतपुस्तकालयः, जयपुरम् । 3. जे. भानुमूर्तिः, अधिगमस्य मनोवैज्ञानिक आधाराः, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, भोपालम् । 4. लक्ष्मी शुक्ला, भारतीय मनोविज्ञानम्, ईस्टर्न बुक लिंकर्स, दिल्ली । 5. नीलाभ तिवारी नितिन जैनश्च, भारतीयशिक्षामनोविज्ञानम्, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, भोपालम् । 6. डॉ. पूजा उपाध्याय, व्यक्तित्व का मनोविज्ञान तथा योगदर्शन, म.प्र.साहित्य अकादमी, भोपालम् । 7. भारतीयशिक्षामनोविज्ञान, शङ्करशरणश्रीवास्तव, भारतीय शिक्षा शोध संस्थान, लखनऊ ।			

## अङ्कविभाजनम्

निर्देशः - प्रत्येकमेककतः अधोलिखितव्यवस्थानुसारं प्रश्नपत्ररचना भवेत् -

नियमितच्छात्राणां कृते		
1	बहुविकल्पीयप्रश्नाः	5 x 2 = 10
2	लघूत्तरीयप्रश्नाः	5 x 4 = 20
3	दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः	5 x 8 = 40
योगः		70
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		30
महायोगः		100



शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) द्वितीयवर्षम्

विषयः - शिक्षाशास्त्रम्

प्रश्नपत्रक्रमाङ्कः - दशमः

पाश्चात्यशिक्षामनोविज्ञानं मूल्याकलनञ्च

पूर्णाङ्काः 100

<b>Programme</b>	<b>Shastri-Shikshashastr</b>	<b>Programme Code</b>	<b>SH-SHKS</b>
<b>Year</b>	<b>2<sup>nd</sup></b>	<b>Marks</b>	<b>70+30=100</b>
<b>Course Title</b>	<b>पाश्चात्यशिक्षामनोविज्ञानं मूल्याकलनञ्च</b>	<b>Hours</b>	<b>60</b>
<b>Course Code</b>	<b>E1BAED4T</b>	<b>Credits</b>	<b>6</b>
<b>Paper No</b>	<b>10</b>	<b>Paper Code</b>	

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः -

- अधिगन्तुरूपेण बालकस्य विकास ज्ञातुं मनोविज्ञानस्य प्रयोगे समर्थाः स्युः ।
- मनोविज्ञान शिक्षामनोविज्ञानयोः विभिन्नतायाः अवगमने योग्याः भवेयुः ।
- अधिगमस्य प्रकृतिप्रक्रिययोः अधिगमप्रभावोत्पादककारकाणां च अवगमने योग्याः भवेयुः ।
- वैयक्तिक भिन्नता अवगन्तुं शक्नुयुः ।
- अभिप्रेरणायाः अधिगमप्रक्रियायाश्च अवगमने समर्थाः जायेरन् ।
- बुद्धि मानसिकप्रक्रियां च ज्ञातुं समर्थाः स्युः ।
- व्यक्तित्वस्य प्रकृतिः मानसिक स्वास्थ्यस्य च महत्त्वं जानीयुः ।
- मूल्याकलनमूल्याङ्कनयोः सन्दर्भे विमर्शात्मकावबोधसम्पादने (संरचनोदाहरणतः) समर्थाः भवेयुः ।
- मुख्यसंप्रत्ययानां ज्ञाता यथा प्रारूप सङ्गलनात्मकमूल्याकलनं, मूल्याङ्कनं, मापनं, परीक्षणानि च अभिजानीयुः ।
- अनेकविधसमाकलनसन्दर्भेषु उपकरणत्वेन छात्राधिगमाविष्करणे समर्थाः भवेयुः ।
- मूल्याकलनोपकरणत्वेन उपयुज्यमानस्य अधिगम चयन- संरचनादिसम्पादने च समर्थाः भवेयुः ।
- यथार्थ-समाकलने व्यापक- गत्यात्मक मूल्याकलनप्रक्रियासु समेषां छात्राणां दृष्टिं समाकर्षयेयुः ।

	पाश्चात्यशिक्षामनोविज्ञानम् मूल्याकलनञ्च	अङ्काः	हरा	क्रेडिट्
एककः 1	पाश्चात्यशिक्षामनोविज्ञानस्य परिचयः	14	12	6
	1.1 मनोविज्ञानस्य सम्प्रत्ययः उदभवः विकासः च ।			
	1.2 मनोविज्ञानस्य शाखाः सम्प्रदायश्च ।			
	1.3 शिक्षामनोविज्ञानस्य सम्प्रत्ययः सम्बन्धः, उदभवविकासश्च ।			
	1.4 शिक्षामनोविज्ञानस्य क्षेत्राणि प्रकृतिश्च ।			
	1.5 शिक्षामनोविज्ञानस्य आवश्यकता, उद्देश्यानि च ।			

<p><b>एककः 2</b></p>	<p><b>अधिगन्तुः विकासः अधिगमश्च</b></p> <p>2.1 अधिगन्तुः विकासस्य सिद्धान्ताः ।</p> <p>2.2 विकासस्य अवस्थाः शैक्षिक निहितार्थः च - शैशवास्था, बाल्यावस्था, किशोरावस्था च । (शारीरिक-मानसिक-सांवेगिक-सामाजिक-नैतिक-भाषाविकासानां सन्दर्भे ।)</p> <p>2.3 अधिगमः - परिचयः, अधिगमप्रक्रिया, आयामाः । (ज्ञानम्, कौशलानि, मूल्यानि, विश्वासाः अभिरुचयः अभ्यासाः च)</p> <p>2.4 अधिगमस्य व्यवहारवादी सिद्धान्ताः, प्रासङ्गिकता, अनुप्रयोगः च - थोर्नडाइक, पावलव, स्किनर ।</p> <p>2.5 अधि-गमस्य गेस्टाल्टवादी सिद्धान्तः, प्रासङ्गिकता, अनुप्रयोगः च - कोहलर ।</p>	<p><b>14</b></p>	<p><b>12</b></p>	
<p><b>एककः 3</b></p>	<p><b>व्यक्तित्वं बुद्धिश्च – संप्रत्ययः सिद्धान्ताश्च</b></p> <p>3.1 व्यक्तित्वस्य संप्रत्ययः । व्यक्तित्वसिद्धान्ताः- सिगमण्डफ्रायड-जुग-एडलर, आलपार्ट, मास्लो- महोदयै प्रतिपादिताः सिद्धान्ताः ।</p> <p>3.2 व्यक्तित्वस्य प्रकाराः ।</p> <p>3.3 व्यक्तित्वपरीक्षणम् - प्रक्षेप –प्रक्षेपेतरप्रविधयश्च ।</p> <p>3.4 बुद्धेः संप्रत्ययः सिद्धान्ताश्च - विने स्पीयरमैन-थर्सटन-थार्नडाइक-गिलफोर्ड- गार्डनर -महोदयैः प्रतिपादिताः बुद्धिसिद्धान्ताः ।</p> <p>3.5 बुद्धेः मापनं साधनानि च ।</p>	<p><b>14</b></p>	<p><b>12</b></p>	
<p><b>एककः 4</b></p>	<p><b>मूल्याकलनमूल्याङ्कनयोः विहङ्गमावलोकनम् मूल्याकलनीयता च</b></p> <p>4.1 मूल्याकलनं मूल्याङ्कनम्-अधिगमस्य च अभिप्रायः ।</p> <p>4.2 अधिगमार्थं मूल्याकलनम्, अधिगमस्य मूल्याकलनम्, संप्रत्ययः इत्यनयोः भेदश्च ।</p> <p>4.3 प्रारूपसङ्कलनात्मकमूल्याङ्कनम्,</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>● सतत-विस्तृतमूल्याङ्कनम् ।</li> <li>● अध्यापकमूल्याङ्कनम् ।</li> <li>● सहपाठीनां मूल्याङ्कनम् ।</li> <li>● आत्ममूल्याकलनम् ।</li> <li>● अभिभावकमूल्याङ्कनम् ।</li> <li>● सहयोगिमूल्याकलनम् च ।</li> </ul> <p>4.4 परीक्षाप्रकाराः-</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>● श्रेणीनिर्धारणाय परीक्षाः,</li> </ul>	<p><b>14</b></p>	<p><b>12</b></p>	



	<ul style="list-style-type: none"> <li>सामाजिकचयनाय, नयोगाय च परीक्षा तेषां निर्माणञ्च ।</li> </ul>		
	4.5 छात्राधिगमे तत्सम्बद्धेषु च वर्तमानपरीक्षाप्रणाल्याः प्रभावः ।		
एककः 5	साङ्ख्यिकी	14	12
	5.1 सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, प्रकाराश्च ।		
	5.2 आवृत्तिवितरणं प्रदत्तानां रेखिकं प्रतिनिरूपणम् ।		
	5.3 केन्द्रीयप्रवृत्तिमापननिमध्यमानम्, मध्याङ्क, बहुलाङ्कश्च ।		
	5.4 प्रामाणिकविचलनम् ।		
	5.5 श्रेणीनिर्धारणसहसम्बन्धः ।		
	आन्तरिकमूल्याङ्कनम्	30	
	आन्तरिकमूल्यांकनाय प्रायोगिकपरामर्शाः-		
	1. प्रारूपप्रश्नपत्रस्यनिर्माणस्य ।		
	2. शिक्षामनोवैज्ञानिकानां योगदानं उल्लिख्य चित्रकदम्बस्य निर्माणम् ।		
	अनुशंसित ग्रन्थाः -		
	1. लोकमान्य मिश्रः ; आधुनिकशिक्षामनोविज्ञानम्, मृगाक्षीप्रकाशनम् , 5/113 विरामखण्ड, गोमतीनगर लखनऊ ।		
	2. जे. भानुमूर्तिः; अधिगमस्य मनोवैज्ञानिक आधाराः, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, भोपालम् ।		
	3. लक्ष्मी शुक्ला ; भारतीय मनोविज्ञानम् , ईस्टर्न बुक लिंकर्स, दिल्ली ।		
	4. बी. श्रीनिवासपद्ममित्रः; शिक्षायाः मनोवैज्ञानिक आधाराः, जगदीशसंस्कृतपुस्तकालयः, जयपुरम्		
	5. के.पी. पाण्डेयः, शिक्षा मनोविज्ञान, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा ।		
	6. एस.पी. गुप्ता, उच्चतर शिक्षामनोविज्ञान, शारदा पुस्तक भवन, विश्वविद्यालय रोड, इलाहाबाद ।		
	7. आर जी. मुरलीकृष्ण, शिक्षानुसन्धानसाङ्ख्यिकी, साइको एड्युकेशनल रिसर्च इन्टेलिजेंशिया तिरुपति ।		
	8. एस.पी. गुप्ता अलका गुप्ता, शैक्षिक मापन एवं मूल्याङ्कन, शारदा पुस्तक भवन, विश्वविद्यालय रोड, इलाहाबाद ।		
	9. IGNOU ES – 333 Evaluation		

### अङ्कविभाजनम्

निर्देशः - प्रत्येकमेककतः अधोलिखितव्यवस्थानुसारं प्रश्नपत्ररचना भवेत् -

नियमितच्छात्राणां कृते		
1	बहुविकल्पीयप्रश्नाः	5 x 2 = 10
2	लघूत्तरीयप्रश्नाः	5 x 4 = 20
3	दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः	5 x 8 = 40
	योगः	70
	आन्तरिकमूल्याङ्कनम्	30
	महायोगः	100